

J. de Rijk

No. 2.67

FLAKKEE

**Sociaal-economische verkenning
van het ruilverkavelingsgebied Flakkee**

Februari 1975

*L 26
2.67
A*

**Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Structuuronderzoek**

126002

Inhoud

	Blz.	
WOORD VOORAF	5	
INLEIDING	7	
HOOFDSTUK I	ALGEMENE SOCIAAL-ECONOMISCHE ASPECTEN	9
	§ 1. Bevolking, beroepsbevolking en forensisme	9
	§ 2. Ruimtelijke ontwikkeling	10
HOOFDSTUK II	AGRARISCH-STRUCTURELE ASPECTEN	13
	§ 1. Aantallen bedrijven	13
	§ 2. De bedrijfsoppervlakte en vorm van het grondgebruik	15
	§ 3. Grondmobiliteit	19
	§ 4. De bedrijfsomvang	22
	§ 5. Arbeidsbezetting en mechanisatie	23
HOOFDSTUK III	BEDRIJFSSTRUCTURELE ASPECTEN	26
	§ 1. Grondgebruik en produktie	26
	§ 2. Bedrijfstypen	28
	§ 3. Deelgebieden	31
	§ 4. De akkerbouw	31
	§ 5. De rundveehouderij	32
	§ 6. De veredeling	33
	§ 7. De tuinbouw	34
	§ 8. Produktie per man	36
HOOFDSTUK IV	BEDRIJFSECONOMISCHE ASPECTEN	39
HOOFDSTUK V	TOEKOMSTIGE ONTWIKKELING	41
	§ 1. Aantal hoofdberoepsbedrijven	41
	§ 2. Bedrijfsstructuur	42
	§ 3. Bedrijfsoppervlaktestructuur	43
	§ 4. Produktieomvangstructuur	44
	§ 5. Arbeidskrachten en produktieomvang per man	45
	§ 6. Arbeidsinkomen	45
SAMENVATTING EN SLOTBESCHOUWING		48
BIJLAGEN		55

Woord vooraf

Ten behoeve van de voorbereiding van ruilverkavelingen worden door het Landbouw-Economisch Instituut sociaal-economische verkenningen samengesteld. Deze verkenningen worden verricht in opdracht van de Cultuurtechnische Dienst. Voor het desbetreffende gebied wordt vanuit de ontwikkeling in een recent verleden, een beeld geschetst van de te verwachten toekomstige landbouwkundige structuur. Als zodanig verkrijgt de Cultuurtechnische Dienst reeds in een vroegtijdig stadium inzicht in de aanwezige en de te verwachten problematiek alsmede nuttige informatie voor het nemen van beleidsbeslissingen. In een later stadium worden deze gegevens ten behoeve van het ruilverkavelingsrapport (ex art. 34) aangevuld met meer recente gegevens.

Het onderzoek naar het ruilverkavelingsgebied Flakkee is uitgevoerd op de afdeling Structuuronderzoek door de heer J. de Rijk.

Den Haag, februari 1975

De Directeur,

A. Maris)

Inleiding

Deze verkenning bestaat uit vijf hoofdstukken en een samenvatting en slotbeschouwing. In hoofdstuk I komen een aantal algemene sociaal-economische aspecten aan de orde. In hoofdstuk II wordt nader ingegaan op de agrarische structuur van het gebied. Gegevens van landbouwtellingen van het CBS, aangevuld met informatie van ter plaatse goed bekende personen, vormen hiervoor het basismateriaal. In hoofdstuk III worden enkele aspecten van de bedrijfsstructuur aan de orde gesteld, zoals de bedrijfstypologie, de produktiestructuur, de produktieomvang en de arbeidsproduktiviteit. Ook hiervoor vormen de gegevens van de landbouwtellingen de basis. In hoofdstuk IV worden enkele belangrijke bedrijfseconomische aspecten behandeld. In hoofdstuk V is de toekomstige ontwikkeling aan de orde, zowel wat betreft het aantal bedrijven als samenstelling, oppervlakte, omvang van de bedrijven, arbeidsbezetting en arbeidsproduktiviteit. Tevens is getracht het arbeidsinkomen te benaderen en dit te toetsen aan de EEG-richtlijnen.

In de samenvatting en slotbeschouwing worden de voornaamste punten bijeengebracht en daaraan beschouwingen vastgeknoopt omtrent de mogelijke toekomstige ontwikkeling van de landbouw. Deze verkenning kan dan ook tevens worden gezien als een bijdrage tot de gedachtenvorming over de toekomstige structurele ontwikkelingen in de agrarische bedrijfstak op Flakkee.

HOOFDSTUK I

Algemene sociaal-economische aspecten

Het ruilverkavelingsgebied (het blok) Flakkee omvat ca. 17 000 ha. Te zamen met het veel kleinere blok De Stelle omvat het vrijwel het gehele schiereiland Goeree-Overflakkee.

Het blok omvat de gehele gemeenten Oostflakkee en Middelharnis en - op enkele poldertjes na - de gemeente Dirksland. Enkele jaren geleden werd hiervan bij de aanleg van de dammenweg reeds ca. 1 600 ha verkaveld. De juiste begrenzing van het gebied en de indeling in deelgebieden staat aangegeven op bijgevoegde kaart 1).

§ 1. Bevolking, beroepsbevolking en forensisme

Goeree-Overflakkee was tot voor kort een eiland, hetgeen in zijn economische structuur met een vrijwel zuiver agrarisch stempel nog steeds tot uiting komt. In het verleden was door het ontbreken van werkgelegenheid niet te voorkomen dat de natuurlijke aanwas van de bevolking voor een deel verhuisde naar andere delen van de provincie. Thans is dit door de goede verbindingen niet meer noodzakelijk en neemt de bevolking van het ruilverkavelingsgebied toe.

Tabel 1. Bevolkingsontwikkeling

Gemeente	Indices aantal inwoners (1960 = 100)						Aantal in 1973
	1950	1955	1960	1965	1970	1973	
Dirksland	104	101	100	100	98	101	6 240
Middelharnis	101	99	100	101	104	112	13 383
Oostflakkee	106	98	100	100	102	104	8 170
Totaal	103	99	100	100	102	107	27 793

Over het verloop en de samenstelling van de beroepsbevolking zijn maar beperkt gegevens beschikbaar, namelijk van 1960 en 1971. In deze periode nam de mannelijke beroepsbevolking niet toe, waarbij een rol speelt dat deze bevolkingsgroep een iets kleiner deel van de totale bevolking ging uitmaken en daalde van 30,2% tot 27,5%.

1) Opgenomen met toestemming van de Topografische Dienst; reproductie van het kaartfragment is niet toegestaan.

De agrarische werkgelegenheid neemt af. Zo daalde het aantal in de landbouw werkenden van 1967 tot 1972 met gemiddeld 7% per jaar. Niet-agrarische werkgelegenheid is in zeer beperkte mate aanwezig. Het gevolg is een toenemend forensisme, waarbij de Rotterdamse agglomeratie de belangrijkste bron van werkgelegenheid vormt. Het Gewestelijk Arbeidsbureau in Spijkenisse raamt dat 70% van de pendel uit het gehele rayon Flakkee naar gebieden buiten Flakkee is gericht op de Rotterdamse industriegebieden.

Tabel 2. Beroepsbevolking en forensisme

	Aantal beroepspersonen				Percentage werkend buiten het gebied 1)			
	mannen		totaal		mannen		totaal	
	1960	1971	1960	1971	1960	1971 2)	1960	1971 2)
Dirksland	1 815	1 650	2 205	2 050	23	42	20	36
Middelharnis	3 651	3 395	4 382	4 160	26	46	23	40
Oostflakkee	2 372	2 275	2 788	2 760	23	46	21	39
Totaal	7 838	7 320	9 375	8 970	24	45	22	39

- 1) Omvattende de genoemde gemeenten, globaal overeenstemmend met het ruilverkavelingsblok.
- 2) Raming.

§ 2. Ruimtelijke ontwikkeling

Gegevens over de toekomstige ontwikkeling van Goeree-Overflakkee zijn ontleend aan het Streekplan Zuid-Holland-Zuid 1). Hierin wordt de meest gewenste ontwikkeling beschreven, het legt geen bestemming vast maar heeft het karakter van een programma. Voor Goeree-Overflakkee ligt de hoofdtaak in het behoud van een grote open ruimte.

Bevolking

Middelharnis zal voor de voortzetting van zijn regionale functie met een vrij bescheiden bevolkingsgroei (maximaal 2 à 3%) volstaan. De andere twee gemeenten in het ruilverkavelingsgebied worden in het streekplan niet genoemd. Het structuurplan van de gemeente Dirksland ziet het bevolkingsaantal omstreeks 1980 niet boven de 7 000 uitkomen, terwijl een dergelijk plan van de gemeente Oostflakkee over tien jaar een aantal van ca. 9 000 noemt. Over de bevolkingsgroei tot 1980 geeft het streekplan niet meer dan cijfers bij voortzetting van de trend 1960-1970 en bovendien alleen voor geheel Goeree-Overflakkee. Deze cijfers zijn derhalve niet relevant.

1) Vastgesteld in 1972.

Beroepsbevolking

Een te verwachten verdere daling van de werkgelegenheid in de landbouw behoeft in verband met de grote vraag naar arbeid in de andere sectoren geen onoverkomelijke problemen te veroorzaken. Gezien de relatief vele levenskrachtige agrarische bedrijven die hier voorkomen, is het van belang dat de agrarische productieomstandigheden zoveel mogelijk aan de ontwikkelingen in de landbouw worden aangepast, c.q. worden verbeterd. Met betrekking tot de werkgelegenheid staat het ruilverkavelingsgebied onder invloed van de economische expansie van de Rotterdamse agglomeratie. Er heerst hier nog steeds een grote discrepantie tussen de vraag naar en het aanbod van arbeidskrachten, ten gevolge waarvan een deel van de bedrijvigheid zal afvloeien naar de randgebieden van deze agglomeratie.

Ontsluiting

Voor het rijkswegennet bestaan de volgende plannen:

1. R.W. 18 - vanaf het Hellegatsplein over de Grevelingendam naar Zeeland. Van deze weg is op het ogenblik één rijbaan met twee rijstroken aanwezig. Pas na 1975 zal de tweede rijbaan toegevoegd worden en zal het gedeelte tussen Achthuizen en Oude Tonge, waar het verkeer nu nog over S.W. 47 gevoerd wordt, aangelegd worden. Het is echter te verwachten dat rijkswaterstaat in verband met de beperkte financiële middelen deze werken tot na 1980 wil verschuiven.
2. R.W. 57 - de Dammenweg, vanaf Hellevoetsluis richting Zeeland. Vóór 1975 zullen alleen de gedeelten over de dammen klaar zijn; het tussenliggende wegvak komt waarschijnlijk omstreeks 1980 klaar.
3. S.W. 47 - vanaf R.W. 18 bij Achthuizen naar Ouddorp.
Het gedeelte Achthuizen - Oude Tonge zal ontlast worden als R.W. 18 doorgetrokken is. Tussen Middelharnis en Goeree is een geheel nieuw tracé ontworpen, dat in de periode tot 1976 wordt gerealiseerd.

Recreatie

Aan het blok grenst het recreatiegebied het Grevelingenbekken. De verdere ontwikkeling van dit gebied dient in fasering afgestemd te worden op de capaciteit van het wegennet. De ontsluitingswegen door het ruilverkavelingsblok vormen namelijk een beperkende factor. Het Grevelingenbekken zal daardoor eerst langzamerhand betekenis als recreatiegebied krijgen. De eerste plannen voor de inrichting dateren van eind 1967. De Stichting Recreatieplan Grevelingenbekken (van provincies en gemeenten) en de Commissie Inrichting Deltawerken (van de rijksoverheid) kwamen met plannen die vrijwel overeenstemden en uitgingen van zeer grote aantallen dagrecreanten naar de Grevelingen (ca. 150 000 per dag). Inmiddels zijn de prognoses grondig herzien en gaan de gedachten uit naar een 30 000 à 35 000 dagrecreanten. In 1972 werd een stuurgroep geïnstalleerd die zich met de problematiek van het Grevelingenbekken bezighoudt. Een ontwerp-gemeenschappelijke regeling voor het toekomstige recreatieschap voor de Grevelingen komt binnenkort klaar.

Voor de watersport rond het Haringvliet wordt eveneens een plan voorbereid. Op Goeree-Overflakkee moet prioriteit worden gegeven aan de ontwikkeling van het Grevelingenbekken en dient de inrichting van jachthavens op de noordoever in eerste instantie te worden beperkt tot Middelharnis en Stellendam.

HOOFDSTUK II

Agrarisch-structurele aspecten

De gegevens in dit en het volgende hoofdstuk zijn gebaseerd op de landbouwmittellingen. Deze gegevens zijn aangepast en bewerkt. In bijlage 1 is dit nader toegelicht.

§ 1. Aantallen bedrijven

De hoofdberoepsbedrijven (ofwel de bedrijven in de A + B-beroepsgroepen 1)) vormen de belangrijkste categorie. Hun aantal nam in de periode 1967 - 1972 af van 722 tot 559, een vermindering met 5% per jaar, wat belangrijk meer is dan het landelijke gemiddelde van ruim 3% per jaar.

De categorie nevenberoepsbedrijven bestaat voornamelijk uit C-bedrijven. Naar oppervlakte bezien komt de belangrijkheid van de hoofdberoepsbedrijven meer uit dan in de aantalsverhouding. In beide jaren behoorde 86 à 87% van de grond bij hoofdberoepsbedrijven.

Tabel 3. Bedrijven naar beroepsgroep

	Aantal bedrijven		Ha cultuurgrond	
	1967	1972	1967	1972
Hoofdberoepsbedrijven	722	559	12 113	12 212
Nevenberoepsbedrijven	785	531	1 887	1 943
Totaal	1 507	1 090	14 000 *)	14 155 *)

*) De oppervlakte cultuurgrond van het blok is hiermee niet bepaald. Bij de metellingen worden namelijk kleine bedrijfjes buiten beschouwing gelaten en ook het grondgebruik in het blok van buiten het blok wonenden komt niet aan de orde. Anderzijds is wel meegeteld het grondgebruik buiten het blok van in het blok wonenden.

- Mutaties hoofdberoepsbedrijven

Het aantal hoofdberoepsbedrijven is in een fors tempo teruggelopen. Hoe is dit tot stand gekomen?

1) Zie de toelichting op de indeling in beroepsgroepen in bijlage 1.

Tabel 4. De mutaties op hoofdberoepsbedrijven naar oorzaak en gevolg

Mutatieoorzaak	Totaal aantal	Aantal voortgezet als		Aantal opge- heven
		hoofdberoeps- bedrijf *)	nevenberoeps- bedrijf	
Beroepsbeëindiging	141	36 (1)	42	63
Beroepsverandering	76	1 (1)	51	24
Overige oorzaken	13	8 (2)	-	5
Totaal	230	45 (4)	93	92

*) Tussen haakjes waarvan door niet-familie.

Op de eerste plaats heeft beroepsbeëindiging hiertoe bijgedragen. Slechts 25% van de bedrijven die bij beroepsbeëindiging vrijkwamen werd door een opvolger in de A + B-beroepsgroep voortgezet (landelijk was dit 40 à 50%). Ook het aantal opvolgers buiten de eigen kring is gering. Beroepsverandering speelde eveneens een belangrijke rol, met name op de kleine bedrijven.

Naast de mutaties in tabel 4 hebben ook nog stichting van bedrijven en beroepsverandering in tegengestelde richting 1) bijgedragen tot de aantalsontwikkeling.

Aantal hoofdberoepsbedrijven in 1967	722
Afgenomen met (opgeheven 92, naar C 60, naar D 33)	- 185
Toegenomen met (gesticht 16, vanuit C 6)	+ 22
Aantal hoofdberoepsbedrijven in 1972	559

- Hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype

De hoofdberoepsbedrijven zijn in een achttal bedrijfstypen onderscheiden. In bijlage 1 zijn deze nader omschreven. Onder akkerbouw is hierbij ook de akkerbouwmatige tuinbouw begrepen. Op Flakkee betreft dit voornamelijk witlofwortelen en zaaiuien 2). De akkerbouwbedrijven vormen verreweg de grootste groep (in 1972 38%), gevolgd door de categorie bollen- en groentenbedrijven (in 1972 22%). In 1972 behoorde dus 60% van de bedrijven tot twee van de acht bedrijfstypen. (Zie tabel 5 op blz. 15.)

Naar oppervlakte bezien is de categorie akkerbouwbedrijven nog belangrijker, zij beslaat namelijk 58% van de grond van hoofdberoepsbedrijven. Veel kleiner zijn de oppervlakten van bedrijven met akker- en tuinbouw (19%) en bollen- en groentenbedrijven (11%), terwijl de oppervlakte van de overige vijf categorieën te zamen 12% uitmaakt.

1) Vanuit de C-beroepsgroep naar de A + B-beroepsgroep.

2) Verder horen hierbij groene erwten, knolselderij en stok- en stamslabonen voor zover machinaal geplukt.

Tabel 5. Hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype

	Aantal bedrijven		Ha grond	
	1967	1972	1967	1972
Akkerbouwbedrijven	294	214	7 241	7 108
Gemengde landbouwbedrijven	22	27	276	397
Rundveehouderijbedrijven	23	20	356	471
Veredelingsbedrijven	7	20	20	139
Bedrijven met fruitteelt	14	9	399	275
Bedrijven met akker- en tuinbouw	119	81	2 183	2 320
Bollen- en groentenbedrijven	181	125	1 466	1 271
Witloftrekbedrijven c.a.	62	63	171	232
Totaal	722	559	12 113	12 212

In bijlage 2 is de indeling naar bedrijfstypen weergegeven voor de afzonderlijke deelgebieden. Opmerkelijke verschillen tussen de deelgebieden zijn wat dit betreft niet aanwezig.

§ 2. De bedrijfsoppervlakte en vorm van het grondgebruik

a. Bedrijfsoppervlaktestructuur

De oppervlakte cultuurgrond van hoofdberoepsbedrijven was in 1972 12 212 ha, dat is 81 ha meer dan in 1967. De verdeling van de grond over de bedrijven moet in combinatie met de bedrijfstype-indeling worden bezien. In bijlage 3 is de bedrijfsoppervlaktestructuur voor 1967 en 1972 weergegeven, namelijk naar bedrijfstype van de hoofdberoepsbedrijven en tevens van de nevenberoepsbedrijven.

Wat de drie grote groepen bedrijven betreft, de akkerbouwbedrijven zijn gemiddeld 33 ha groot, de bedrijven met akker- en tuinbouw 29 ha en de bollen- en groentenbedrijven 10 ha. Het kleinst zijn de witloftrekbedrijven (gemiddeld 4 ha) en de veredelingsbedrijven (gemiddeld 7 ha). Verrassend is de gemiddelde oppervlakte van de overgebleven bedrijven met fruitteelt, namelijk 31 ha. De bedrijven waarop de rundveehouderij belangrijk is zijn gemiddeld 24 ha en bij het gemiddelde van 33 ha voor de akkerbouwbedrijven doet het enigszins vreemd aan dat de gemengde landbouwbedrijven maar in doorsnee 15 ha zijn. (Zie tabel 6 op blz. 16.)

De bedrijfsoppervlaktestructuur heeft ten opzichte van 1967 belangrijke wijzigingen ondergaan. Bezien we dit voor de akkerbouwbedrijven dan blijkt dat het percentage bedrijven in alle oppervlakteklassen onder de 30 ha afnam en in de hogere klassen toenam. Zo was in 1967 de helft van deze bedrijven kleiner dan 20 ha tegen in 1972 maar een derde. De gemiddelde oppervlakte nam toe van 25 ha tot 33 ha.

Tabel 6. Bedrijfsoppervlakte akkerbouwbedrijven en alle bedrijven

	Akkerbouwbedrijven				Alle hoofdberoepsbedrijven			
	1967		1972		1967		1972	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
< 10 ha	72	24	34	16	364	50	238	43
10 - 20 ha	79	27	38	18	155	22	101	18
20 - 30 ha	46	16	32	15	67	9	63	11
30 - 40 ha	50	17	49	23	62	9	69	12
40 - 50 ha	23	8	27	13	34	5	34	6
50 - 70 ha	16	5	16	7	25	3	29	5
≥ 70 ha	8	3	18	8	15	2	25	5
Totaal	294	100	214	100	722	100	559	100

b. Rechtsvorm van grondgebruik

Informatie over de rechtsvorm van het grondgebruik geven de metingen 1) uit 1966 en 1970. In 1966 was ca. 40% van de cultuurgrond in het blok eigendom van de exploitanten. In latere jaren steeg dit percentage tot ca. 45.

Tabel 7. Eigendom-pachtverhoudingen in 1966

Oppervlakte cultuurgrond	Gemeente			Gehele gebied
	Dirks-land	Middel-harnis	Oost-flakkee	
Perc. eigendom van exploitanten	41	39	40	40
Perc. gepacht	59	61	60	60
Perc. van het gepachte eigendom van:				
land- en tuinbouwers *)	30	26	10	21
overige personen *)	61	57	61	59
instanties *)	9	17	22	17
buitenslands wonenden	0	0	7	3

*) Exclusief in het buitenland.

1) Deze gaan uit van de door een geregistreerde betaalde oppervlakte, waardoor zaaiklaar gehuurd land als gepacht wordt gerekend en de desbetreffende oppervlakte bij het bedrijf van de verhuurder niet meetelt.

Het percentage cultuurgrond dat eigendom is van de exploitanten is in de drie gemeenten in het blok vrijwel gelijk. Er zijn echter wel belangrijke verschillen in de pachtverhoudingen. Een afwijkend beeld vertoont met name Oostflakkee door naar verhouding meer pacht van instanties en van in het buitenland wonenden.

Tabel 8. Eigendom-pachtverhoudingen in 1970

	Percentage van de betaalde oppervlakte			Percentage in gebruik bij
	eigen- dom	van fa- milie	van vreemden	
Bedrijven < 10 ha	26	4	70	12
Bedrijven 10 - 20 ha	31	5	64	12
Bedrijven 20 - 30 ha	42	8	50	13
Bedrijven 30 - 50 ha	51	9	40	32
Bedrijven \geq 50 ha	53	10	37	31
Totaal	45	8	47	100
Akkerbouwbedrijven	48	10	42	54
Gemengde landbouwbedr.	39	1	61	4
Rundveehouderijbedrijven	20	13	67	4
Veredelingsbedrijven	36	-	64	1
Bedrijven met fruitteelt	79	4	17	2
Bedrijven met akker- en tuinbouw	49	9	42	20
Bollen- en groentenbedr.	33	3	64	13
Witloftrekbedrijven e.a.	29	2	70	2

Van de bedrijven in 1972 is bekend hoe de eigendom-pachtverhouding in 1970 was. Zoals reeds gezegd is hierbij ook het zaaklaar gehuurde land als gepacht beschouwd. Dit betekent dat enkele honderden hectaren ten onrechte als pachtland zijn geteld en dat de verschillen in eigendoms- en pachtverhouding zoals die blijken uit de tabel iets minder geprononceerd zijn. In het algemeen is het zo dat naarmate de bedrijven kleiner zijn een hoger percentage van de bij het bedrijf horende grond gepacht wordt en een kleiner percentage eigendom is. De bedrijven met fruitteelt, de akkerbouwbedrijven en de bedrijven met akker- en tuinbouw bestaan voor hogere percentages uit eigendomsgrond. Relatief hoge percentages gepacht van vreemden hebben de witloftrekkers en de rundveehouders.

In 1972 werd ca. 1100 ha (8 à 9% van de cultuurgrond) zaaklaar verhuurd (zie bijlage 4). Deze oppervlakte is niet geheel terug te vinden bij de huurders. Een deel wordt namelijk door niet-geregistreerden gehuurd, waardoor de oppervlakte zaaklaar gehuurd door nevenberoepers in deze bijlage veel hoger wordt. Aannemelijk is dat ca. 200 ha te weinig is ge-

registreerd bij hurende hoofdberoepsbedrijven 1). Daardoor worden te trekken conclusies uit deze bijlage versterkt.

Zaaklaar verhuren doen vooral de akkerbouwers, zaaklaar huren de tuinders. Zo zal waarschijnlijk ongeveer een derde van de grond die tuinders (bedrijfstype bollen- en groentenbedrijven) in 1972 gebruikten zaaklaar zijn gehuurd. Op de akkerbouwbedrijven die veel groter zijn is de oppervlakte zaaklaar verhuurd een geringer deel. In het algemeen is het dus zo dat op kleine bedrijven wordt bijgehuurd en op grote bedrijven wordt verhuurd. Hoewel bij vergelijking voorzichtigheid geboden is, mag worden geconcludeerd dat de omvang van het gebruik van grond van anderen de laatste jaren is toegenomen. Bepaalde tuinbouwteelten en vruchtwisseling spelen hierbij een belangrijke rol. Zaaklaar verhuren en huren komt in het Middengebied veel uitgebreider en in het deelgebied Ooltgensplaat veel minder uitgebreid voor dan elders in het blok.

c. Verkaveling

Over de verkavelingstoestand in 1972 zijn gegevens bekend middels de cultuurtechnische inventarisatie van het I.C.W. (zie bijlage 5). In deze bijlage wordt het begrip kavel nauw omschreven.

De akkerbouwbedrijven bestaan gemiddeld uit 6 à 7 kavels, die gemiddeld 5 ha groot zijn. De bollen- en groentenbedrijven bestaan gemiddeld uit 5 kavels bij een gemiddelde kavelgrootte van amper 2 ha. Het gemiddelde aantal kavels is het hoogst onder de akkerbouwbedrijven en het laagst onder de bedrijven met fruitteelt. De gemiddelde kaveloppervlakte is het grootst onder de bedrijven met fruitteelt en het kleinst onder de witloftrekbedrijven. Naar bedrijfsoppervlakte bezien bestaan de bedrijven naarmate ze groter zijn gemiddeld uit meer kavels, maar stijgt de gemiddelde kaveloppervlakte. Uit de bijlage blijkt dat de spreiding in aantal kavels zowel naar oppervlakteklassen als naar bedrijfstypen groot is. Zo bestaat 10% van de akkerbouwbedrijven uit minder dan drie kavels, 20% uit drie of vier kavels, 32% uit vijf of zes kavels, 22% uit zeven, acht of negen kavels en 16% uit minstens tien kavels.

In de bijlage over de verkavelingssituatie in 1972 wordt tevens onderscheid gemaakt tussen kavels en bedrijfskavels en wordt het verschil nader toegelicht. In een aantal gevallen liggen kavels van één gebruiker bij elkaar en zijn onderling te bereiken. Zo bestaan de akkerbouwbedrijven gemiddeld uit 6,63 kavels, maar uit 5,53 bedrijfskavels. Het blijkt dat het verschil meer belang krijgt naarmate de bedrijfsoppervlakte groter is.

De bijlage geeft ook een indicatie over de ligging en de bereikbaarheid van de grond, namelijk de naar oppervlakte gewogen afstand nadat deze is omgerekend in meters over de verharde weg. De aldus gewogen gemiddelde afstand van de grond tot de bedrijfsgebouwen loopt per oppervlakteklasse van de bedrijven vrij sterk uiteen. Zo is deze voor de be-

1) Van het verschil van 337 ha tussen de geregistreeerde oppervlakte die zaaklaar verhuurd en zaaklaar gehuurd werd.

drijven kleiner dan 2 ha nog geen 2 km, voor de bedrijven van 30 tot 50 ha amper 2 km, maar niet minder dan 3,5 km voor de bedrijven van 5 tot 10 ha. Dit laatste komt waarschijnlijk door het zaaiklaar huren van land. In deze klasse komen voornamelijk bollen- en groentenbedrijven voor, die voor een belangrijk deel aangewezen zijn op zaaiklaar gehuurd land. Afstanden spelen daarbij blijkbaar geen grote rol.

§ 3. Grondmobiliteit

De gegevens over de grondmobiliteit zijn verkregen door vergelijking van de bedrijfsoppervlakte in 1967 en in 1972. In tabel 9 is de grondmobiliteit schematisch weergegeven. Deze tabel geeft bovendien de verschuivingen tussen hoofd- en nevenberoepsbedrijven zonder wisseling van gebruiker.

Tussen 1967 en 1972 wisselde 3700 ha 1) van gebruiker, dat is 26% van de totale oppervlakte cultuurgrond. Hoewel niet met bruikbaar vergelijkingsmateriaal aantoonbaar, is dit een hoog percentage. Hierbij ging het voor 2500 ha om losse grond en voor 1200 ha om overdracht van bedrijven. Van deze 1200 ha werd 900 ha overgedragen aan een zoon of schoonzoon. Het grondverkeer in ruime zin (alle wisseling van gebruiker) omvatte dus 3700 ha en het effectieve grondverkeer 2800 ha. Laatstgenoemde oppervlakte is globaal te beschouwen als de oppervlakte die "vrij aan de markt" kwam. Deze vrijgekomen grond werd in meerderheid (voor 1900 ha) verworven ter vergroting van hoofdberoepsbedrijven.

Uit de tabel blijkt tevens de rol die nevenberoepsbedrijven bij het grondverkeer spelen. Een belangrijk deel van de grond komt vrij bij opheffing van nevenberoepsbedrijven en bij verkleining van hoofdberoepsbedrijven die naar de categorie nevenberoepsbedrijven overgaan. De totale oppervlakte van nevenberoepsbedrijven blijft echter op ongeveer hetzelfde peil (in beide jaren 13 à 14% van alle grond).

Van de bedrijven die hoofdberoepsbedrijf bleven (een aantal van 537 bedrijven) werd op een aantal te zamen 1900 ha verworven en op andere te zamen 450 ha losgelaten. Wanneer mutaties kleiner dan 1 ha buiten beschouwing worden gelaten, had 39% van de bedrijven per saldo in 1972 een zelfde oppervlakte als in 1967, was 43% vergroot en 18% verkleind.

De vergrote bedrijven zijn gemiddeld met 8 ha in oppervlakte toegenomen: de verkleinde bedrijven zijn gemiddeld met 5 ha in oppervlakte afgenomen. Zowel bij de vergrotingen als bij de verkleiningen kwamen mutaties met een oppervlakte van 1 tot 3 ha het meest voor.

1) Het totaal van nieuw-gevestigde bedrijven (391 ha), vergroting van bedrijven (2086 ha) en overdracht van bedrijven (1205 ha). Bovengenoemde oppervlakten zijn afgerond.

Tabel 9. Grondverkeer en overgang zonder grondverkeer van grond naar andere beroepsgroepen (in hectaren)

	In 1972 zelfde		In 1972 ander bedrijfshoofd met			Voor 1972	Totaal
	bedrijfshoofd met hoofd- beroeps- bedrijf	neven- beroeps- bedrijf	hoofdberoepsbedrijf zoon of schoon- zoon	overige familie of vreemde	neven- beroeps- bedrijf	opgeheven bedrijven	
Hoofdberoepsbedrijven 1967	9 518	713	780	282	97	723	12 113
- nadien verkleind met	312	294	65	45	22	.	738
- nadien vergroot met	1 714	30	128	17	9	.	1 898
Nevenberoepsbedrijven 1967	6	1 282	-	-	46	553	1 887
- nadien verkleind met	2	295	-	-	11	.	308
- nadien vergroot met	15	172	-	-	1	.	188
Alle bedrijven in 1967	1 276	14 000
Nadien gestichte bedrijven	176	215	391
In 1972 alle bedrijven	11 115	1 823	843	254	120	.	14 155
In 1972 hoofdberoepsbedr.	11 115	.	843	254	.	.	12 212
In 1972 nevenberoepsbedr.	.	1 823	.	.	120	.	1 943

Tabel 10. Oppervlakteveranderingen van - in beide jaren - hoofdberoepsbedrijven

	Aantal bedrijven x)	Aantal bedrijven vergroot c.q. verkleind met ha					
		1/3	3/5	5/7	7/10	10/15	≥ 15
Vergroot	231	84	39	34	30	19	25
Verkleind	94	63	12	3	9	1	6

x) Totaal 537, waarvan 212 zonder veranderingen ≥ 1 ha.

In bijlage 6 zijn de mutaties naar oppervlakteklassen en naar bedrijfstypen gezien. De bedrijven die in 1967 kleiner dan 10 ha waren zijn het minst bij het grondverkeer betrokken geweest, het meest de bedrijven van minstens 70 ha en naar bedrijfstype gezien de akkerbouwbedrijven. In alle oppervlakteklassen uit 1967 overtrof de oppervlakte aan vergrotingen enkele malen de oppervlakte aan verkleiningen. Bij de bedrijfstypen zijn er dienaangaande belangrijke verschillen. Zo werden wat de drie grootste categorieën bedrijven aangaat, de akkerbouwbedrijven en de bedrijven met akker- en tuinbouw aanzienlijk meer vergroot dan verkleind, terwijl de bollen- en groentenbedrijven ongeveer evenveel vergroot als verkleind werden.

Tabel 11. Het effect van het grondverkeer op - in beide jaren - hoofdberoepsbedrijven

Bedrijfs-grootte- verdeling in 1967	Aantal bedrijven van ha in 1972							Totaal 1967
	< 10	10/20	20/30	30/40	40/50	50/70	≥ 70	
< 10 ha	206	20	1	1	-	-	-	228
10 - 20 ha	14	76	24	6	-	-	-	120
20 - 30 ha	-	2	32	22	1	-	-	57
30 - 40 ha	1	-	5	35	14	3	1	59
40 - 50 ha	-	-	-	3	18	9	3	33
50 - 70 ha	-	-	-	1	1	16	7	25
≥ 70 ha	-	-	-	1	-	1	13	15
Totaal 1972	221	98	62	69	34	29	24	537

Een grove indruk van het effect van het grondverkeer waarbij hoofdberoepsbedrijf gebleven bedrijven waren betrokken, geeft tabel 11. De invloed op de veranderingen in de bedrijfsoppervlaktestructuur door aantalsveranderingen van hoofdberoepsbedrijven gaf bijlage 6 reeds. De sterke vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven kleiner dan 10 ha (zie tabel 6) blijkt hoofdzakelijk het gevolg te zijn van verdwijnen van hoofdberoepsbedrijven. Het aantal bedrijven kleiner dan 10 ha in 1967, dat via bedrijfsvergroting in een hogere klasse terecht is gekomen, is vrij klein.

§ 4. De bedrijfsomvang

De bedrijfsomvang is uitgedrukt in standaardbedrijfseenheden (sbe) 1). Naast de bedrijfsoppervlakte wegen hierbij ook mee verschillen in intensiteit van het grondgebruik, in omvang van de dierlijke veredelingsproductie en niet-grondgebonden teelten als witloftrekkerij en glastuinbouw.

Tabel 12. De ontwikkeling van de totale produktie (sbe)

	Aantal sbe		Gemiddeld per bedrijf		Gemiddeld per ha	
	1967	1972	1967	1972	1967	1972
Hoofdberoepsbedrijven	98 194	106 862	136	191	8,1	8,8
Nevenberoepsbedrijven	20 156	18 579	26	35	10,7	9,6
Totaal	118 350	125 441	79	115	8,5	8,9

Het aantal hoofdberoepsbedrijven nam af met 23% en de totale omvang van deze bedrijven nam toe met 9%, waardoor de gemiddelde bedrijfsomvang steeg van 136 tot 191 sbe. Het gaat hier dus om in doorsnee grote bedrijven. De produktieomvang van de nevenberoepsbedrijven nam af. De veranderingen in de bedrijfsomvangstructuur van de hoofdberoepsbedrijven tussen 1967 en 1972 zijn weergegeven in tabel 13.

Tabel 13. De bedrijfsomvang (hoofdberoepsbedrijven)

	Aantal bedrijven		Index 1972 (1967 = 100)
	1967	1972	
< 50 sbe	144	72	50
50 - 90 sbe	188	101	54
90 - 130 sbe	121	88	73
130 - 190 sbe	113	90	80
190 - 250 sbe	68	72	106
250 - 350 sbe	46	70	152
≥ 350 sbe	42	66	157
Alle bedrijven	722	559	77

Dezelfde tendens is waarneembaar als uit tabel 6, namelijk een afnemende van het aantal relatief kleine bedrijven en een toeneming van het aantal relatief grote bedrijven. Het keerpunt lag in de periode 1967-1972 op Flakkee bij 190 sbe (en in oppervlakte bij 30 ha). Desalniettemin had in 1972 nog 31% van de hoofdberoepsbedrijven een bedrijfsomvang beneden 90 sbe en daarmee een te geringe produktieomvang voor één man.

1) Voor toelichting zie bijlage 1.

Niet alle bedrijven zijn in omvang gegroeid. Van de groep van 537 bedrijven die zowel in 1967 als in 1972 hoofdberoepsbedrijf waren, behoorde 36% in 1972 nog tot dezelfde omvangsklasse (bij een interval van 20 sbe) als in 1967, 43% van de bedrijven kwam in een hogere klasse terecht en 21% in een lagere klasse. Van ten minste 43% van de bedrijven is de omvang dus toegenomen. Waarschijnlijk ligt dit percentage hoger, aangezien alleen toenemingen zijn geregistreerd waarbij de klassegrens werd overschreden.

Tabel 14. Verloop van de bewerkingsomvang van de in 1967 kleinere - en in beide jaren - hoofdberoepsbedrijven

Bewerkings- omvang 1967	Aantal in 1967	In 1972 in . . . klasse			Percentage in hogere klasse
		lagere	dezelfde	hogere	
< 50 sbe	69	43			38
50 - 70 sbe	62	14	21	27	44
70 - 90 sbe	56	17	14	25	45
90 - 110 sbe	58	17	15	26	45
110 - 130 sbe	39	8	7	24	62
130 - 150 sbe	36	7	5	24	67

De bedrijven met in 1967 minstens 150 sbe zijn in tabel 14 weggelaten vanwege de onregelmatige intervallen tussen de desbetreffende klassen. Uit de tabel blijkt dat de achterstand van vele in 1967 kleine bedrijven veelal niet werd ingehaald en dat naarmate de bedrijven in 1967 reeds minder klein waren een groter deel een hogere omvangsklasse haalde.

§ 5. Arbeidsbezetting en mechanisatie

Het aantal hoofdberoepsbedrijven nam in deze periode af met gemiddeld 5% per jaar, het aantal arbeidskrachten op deze bedrijven van 1363 tot 953 of wel met gemiddeld 7% per jaar, waardoor de gemiddelde arbeidsbezetting per bedrijf daalde van 1,9 tot 1,7 man.

Tabel 15. Aantalsontwikkeling naar categorieën arbeidskrachten

	Bedrijfs- hoofden	Zoons	Overige gezins- leden	Vreemden	Alle arbeids- krachten
1967 abs.	750	201	10	402	1363
1967 %	55	15	1	29	100
1972 abs.	605	149	5	194	953
1972 %	63	16	1	20	100
Index 1972	81	74	50	48	70

In 1967 werkten nog ruim 400 werknemers op hoofdberoepsbedrijven in het ruilverkavelingsgebied, in 1972 was dit al minder dan de helft. Het aantal meewerkende zoons nam af met een kwart en het aantal bedrijfshoofden met een vijfde. Hierdoor bestond op het eind van deze periode het totale aantal arbeidskrachten voor 63% uit bedrijfshoofden, voor 17% uit meewerkende gezinsleden en voor 20% uit vreemde arbeidskrachten.

Het percentage éénmansbedrijven nam toe van 49 tot 54%, het percentage tweemansbedrijven waarop de tweede man een zoon is bleef gelijk op 13%, het percentage overige tweemansbedrijven nam iets toe (van 16 tot 17%) en het percentage bedrijven met een grotere arbeidskern nam af. Het aantal bedrijven met minstens vier man nam zelfs af van 68 tot 30 (in percentages van 10 tot 5).

Naar oppervlakteklassen bezien doet zich het feit voor dat de arbeidskern op de bedrijven kleiner dan 5 ha en ook nog (maar in veel mindere mate) op die van 5 tot 10 ha voor een hoger percentage uit vreemde arbeidskrachten ging bestaan, terwijl dit percentage voor alle hogere oppervlakteklassen flink daalde. Deze tegenstelling is ook terug te vinden bij de bedrijfstypen. De arbeidskern ging voor een hoger percentage uit vreemden bestaan op met name de veredelingsbedrijven en ook nog enigszins op de bollen- en groentenbedrijven en de witloftrekbedrijven. In alle andere categorieën daalde dit, het sterkst op de bedrijven met fruitteelt, gevolgd door de bedrijven met akker- en tuinbouw en de akkerbouwbedrijven.

Een deel van de in de landbouw werkenden ontgaat ons hierbij echter, namelijk de op loonbedrijven werkenden. Men krijgt de indruk 1) dat dit aantal, in tegenstelling tot het aantal op landbouwbedrijven werkenden, op Goeree-Overflakkee niet afneemt maar ongeveer gelijk blijft en bovendien dat de werknemers op de loonbedrijven gemiddeld jonger zijn dan op de landbouwbedrijven.

De mechanisatie in de landbouw brengt aanzienlijke investeringen in de dode inventaris met zich mee. In de bijlagen 7 en 8 zijn cijfers vermeld over aantallen en gebruik van belangrijke oogstwerktuigen in 1965 en 1970. Hierbij is Goeree-Overflakkee vergeleken met alle zeekeigebieden. Globaal wijst vergelijking van 1970 met 1965 niet op een rationeler gebruik van de voor de oogst van granen, aardappelen en bieten bestemde werktuigen, de arealen granen en bieten per maaidorser en bietenrooier namen zelfs iets af terwijl het areaal aardappelen per aardappelrooier ongeveer gelijk bleef. Wel was er een belangrijke verschuiving van privébezit van boeren naar eigendom van loonwerkers.

Wat betreft de graanteelt, het gemiddelde areaal per maaidorser lag op Flakkee gelijk aan dat voor de zeekeigebieden. De investeringen in maaidorser drukken echter voor een veel kleiner - en sedert 1965 afgenomen - deel op individuele boeren. Zo was in 1970 64% van de hier aanwezige maaidorser eigendom van loonwerkers tegenover 33% voor de

1) Door vergelijking van de CBS-statistieken "Werkzame personen op agrarische loonbedrijven" van 1965 en 1970.

zeekleigronden. Ook aardappel- en bietenrooiers op Flakkee waren in 1970 voor een groter deel van loonwerkers. Gezamenlijk eigendom met andere boeren kwam hier - tenminste tot 1970 - minder voor. Het loonwerk neemt derhalve op Flakkee een zeer belangrijke plaats in.

Bedrijfsstructurele aspecten

§ 1. Grondgebruik en produktie

In het voorgaande ging het steeds over de bedrijfsoppervlakte, d.i. de oppervlakte die bij het bedrijf hoort. In het vervolg wordt met de gebruiksoppervlakte gerekend, dat is de bedrijfsoppervlakte vermeerderd met zaaiklaar gehuurd land en verminderd met zaaiklaar verhuurd land. De oppervlakte volgens deze onderscheiden begrippen lopen soms aanzienlijk uiteen (zie tabel 16). Dat is met name het geval bij de bedrijfsoppervlakteklasse kleiner dan 10 ha, de bedrijfshoofden van deze hoofdberoepsbedrijven hadden in 1972 36% meer grond in gebruik dan hun bedrijven groot waren. Daar voor alle beroepsgroepen in dat jaar de oppervlakte zaaiklaar gehuurd ca. 300 ha te laag is, is aan te nemen dat deze categorie bedrijfshoofden ca. 200 ha méér gebruikte dan volgens tabel 16, waardoor ze 55% meer grond in gebruik hadden dan hun bedrijven groot waren. Evenzo zullen ook de percentages "meer in gebruik dan eigen bedrijf groot is" voor de bollen- en groentenbedrijven, de witloftrekbedrijven en de bedrijven met akker- en tuinbouw in werkelijkheid hoger uitkomen dan in tabel 16.

In alle andere bedrijfsoppervlakteklassen werd in het algemeen minder grond gebruikt dan het eigen bedrijf groot was en wel naarmate de bedrijfsoppervlakte groter was een hoger percentage minder in gebruik. Het zijn vooral tuinders en witloftrekkers die een groter oppervlakte betelen dan hun bedrijf groot is. Dit meer betaalde komt hoofdzakelijk van akkerbouwbedrijven.

Tabel 17. Produktie naar sectoren (hoofdberoepsbedrijven)

	Produktieomvang				Index 1972 (1967 = 100)
	in sbe		in %		
	1967	1972	1967	1972	
Akkerbouw	60 450	61 300	62	57	101
Tuinbouw	32 650	38 050	33	36	117
Rundveehouderij	4 250	4 700	4	4	111
Veredeling	850	2 850	1	3	335
Totaal	98 200	106 900	100	100	109

Voor 94% wordt de cultuurgrond voor akker- en tuinbouw gebruikt. Terwijl het grasland 6% van de oppervlakte beslaat maakt de grondgebonden veehouderij maar 4% van de totale produktie uit. Hierin is sedert

Tabel 16. Bedrijfsoppervlakten en gebruiksooppervlakten (hoofdberoepsbedrijven)

	Oppervlakte van de bedrijven		Oppervlakte zaaiklaar verhuurd		Oppervlakte zaaiklaar gehuurd		Oppervlakte in gebruik		% meer of minder in gebruik dan eigen bedrijf groot is	
	1967	1972	1967	1972	1967	1972	1967	1972	1967	1972
10 ha	1 751	1 083	7	51	58	442	1 802	1 474	+ 3	+ 36
10 - 20 ha	2 178	1 398	13	91	24	81	2 189	1 388	+ 1	- 1
20 - 30 ha	1 674	1 563	37	144	6	44	1 643	1 463	- 2	- 6
30 - 50 ha	3 641	3 917	94	297	-	58	3 547	3 678	- 3	- 9
≥ 50 ha	2 869	4 251	99	214	2	34	2 772	4 071	- 3	- 10
Totaal	12 113	12 212	249	797	91	658	11 955	12 073	- 1	- 1
Akkerbouwbedrijven	7 241	7 108	191	537	4	73	7 054	6 644	- 3	- 7
Gemengde landbouwbedrijven	276	397	2	21	-	19	274	395	- 1	- 1
Rundveehouderijbedrijven	356	471	1	21	-	2	355	452	0	- 4
Verdelingsbedrijven	20	139	1	46	-	-	19	93	- 5	- 33
Bedrijven met fruitteelt	399	275	7	39	2	5	394	241	- 1	- 12
Bedr. met akker- en tuinbouw	2 183	2 320	36	75	4	167	2 151	2 412	- 1	+ 4
Bollen- en groentenbedrijven	1 466	1 271	12	38	57	310	1 511	1 543	+ 3	+ 21
Witloftrekbedrijven c.a.	171	232	-	19	25	82	196	295	+ 15	+ 27

1967 geen verandering gekomen.

De totale produktie van alle beroepsgroepen steeg in deze vijf jaar met ca. 6%, die op hoofdberoepsbedrijven met 9% of wel met gemiddeld 1,7% per jaar. De gezamenlijke produktie van nevenberoepsbedrijven was in 1972 ca. 18 600 sbe, dat is 15% van de produktie van alle bedrijven.

Tabel 18. Produktieverhoudingen voor hoofd- en nevenberoepsbedrijven in 1972

	Hoofdberoeps- bedrijven	Nevenberoepsbedrijven		
		C-groep	D-groep	totaal
Aantal sbe	106 900	16 400	2 200	18 600
Perc. voor akkerbouw	57	41	72	45
Perc. voor tuinbouw	36	54	20	50
Perc. voor rundvee	4	2	7	2
Perc. voor veredeling	3	3	1	3

Tussen de hoofdberoepsbedrijven, de nevenberoepsbedrijven in de C-beroepsgroep en in de D-beroepsgroep bestaan in de produktieverhoudingen belangrijke verschillen. De produktie op C-bedrijven bestaat voor een veel groter deel dan op de hoofdberoepsbedrijven uit tuinbouwproduktie en voor een veel kleiner deel uit akkerbouwproduktie, op de D-bedrijven is dit omgekeerd.

Tot de toeneming van de produktie heeft vooral de tuinbouw bijgedragen, niet zozeer door uitbreiding van het areaal (het areaal tuinbouw bleef 8% uitmaken) maar door verschuiving naar intensievere teelten. Hoewel nog steeds van geringe betekenis, is de toeneming van de veredelingsproduktie het sterkst geweest.

§ 2. Bedrijfstypen

Het onderscheid van de hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstypen is in bijlage 1 nader toegelicht. Een belangrijk aspect bij de hierbij gehanteerde criteria is dat onder akkerbouw is begrepen akkerbouwmatige tuinbouw. Onder rundveehouderij valt ook andere zgn. grondgebonden veehouderij (schapenhouderij).

Het bedrijfstype akkerbouwbedrijf overweegt sterk, daarnaast komen grote groepen bedrijven met akker- en tuinbouw, bollen- en groentenbedrijven en witloftrekbedrijven voor. De overige bedrijfstypen zijn splintergroepen, waarvan dan ook minder gezegd kan worden. (Tabel 19 zie blz. 29).

Voor enkele categorieën bedrijven werd het type de laatste jaren wat scherper afgebakend. Zo steeg het percentage sbe voor tuinbouw op de bollen- en groentenbedrijven van 69 tot 76 en het percentage sbe voor veredeling op veredelingsbedrijven van 75 tot 80. De ontwikkeling van

andere categorieën, met name de gemengde landbouwbedrijven, de bedrijven met akker- en tuinbouw en de bedrijven met fruitteelt 1) blijft echter nog in het vage.

Tabel 19. Samenstelling in 1972 van de bedrijfsomvang naar bedrijfstype

Hoofdberoepsbedrijven	Percentage sbe voor			
	akkerbouw	tuinbouw	rundveehouderij	veredeling
Akkerbouwbedrijven	93	3	3	1
Gemengde landbouwbedrijven	62	8	23	7
Rundveehouderijbedrijven	28	7	61	4
Veredelingsbedrijven	16	2	2	80
Bedrijven met fruitteelt	22	76	2	0
Bedrijven met akker- en tuinbouw	63	34	2	1
Bollen- en groentenbedrijven	23	76	1	0
Witloftrekbedrijven c. a.	23	77	0	0
Alle bedrijven	57	36	4	3

Uit de mutaties die zich voordeden blijkt het volgende:

1. De sterkste vermindering door verdwijnen onderging de categorie bollen- en groentenbedrijven, de geringste de categorieën rundveehouderijbedrijven en bedrijven met fruitteelt.
2. Vermeerdering van het aantal hoofdberoepsbedrijven had slechts enige betekenis voor de categorie veredelingsbedrijven.
3. De grootste stabiliteit wat betreft voortzetting als hoofdberoepsbedrijf van hetzelfde type hadden de categorieën veredelingsbedrijven, witloftrekbedrijven en rundveehouderijbedrijven, de geringste stabiliteit de categorieëngemengde bedrijven (met name de bedrijven met akker- en tuinbouw).
4. Verschuiving naar ander bedrijfstype had tot gevolg een relatief grote toeneming van veredelingsbedrijven en in mindere mate van gemengde landbouwbedrijven, daarentegen een relatief sterke afneming van bedrijven met fruitteelt.
5. Per saldo nam sterk toe het aantal veredelingsbedrijven (tot 20) en in mindere mate het aantal gemengde landbouwbedrijven (tot 27 2). Ongeveer gelijk bleef het aantal witloftrekbedrijven (63). Alle andere categorieën ondergingen per saldo aantalsvermindering, het sterkst de bedrijven met akker- en tuinbouw, de bollen- en groentenbedrijven en de bedrijven met fruitteelt.

1) Zie bijvoorbeeld de toename van het areaal fruitteelt in de categorie bedrijven met akker- en tuinbouw.

2) Voornamelijk als gevolg van enige uitbreiding met veredelingsproductie.

Tabel 20. Mutaties in het aantal hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype 1)

	1972							1967- 1972	1967 totaal
	akker- bouw	gemeng- de land- bouw	rundvee- houderij	verede- ling	fruit- teelt	akker- en tuin- bouw	bollen en groenten	witlof- ver- trek dwenen	
1967 akkerbouwbedr.	104	8	1	2	1	26	16	-	294
1967 gemengde land- bouwbedrijven	1	9	2	1	-	-	3	-	22
1967 rundveehoude- rijbedrijven	-	2	17	2	-	-	-	-	23
1967 veredelingsbedr.	-	-	-	6	-	-	-	-	7
1967 bedrijven met fruitteelt	1	-	-	-	7	3	1	1	14
1967 bedr. met akker- en tuinbouw	24	6	-	2	-	34	19	3	119
1967 bollen- en groentenbedr.	20	2	-	3	1	16	75	6	181
1967 Witloftekbedr.	-	-	-	-	-	1	2	49	62
1967-1972 bijgekomen	4	-	-	4	-	1	9	4	
1972 totaal	214	27	20	20	9	81	125	63	

1) De benamingen zijn wegens ruimtegebrek in deze tabel afgekort.

§ 3. Deelgebieden

In eerste instantie werd het blok in drie deelgebieden onderscheiden. De indeling van de bedrijven gebeurde daarbij naar woonplaats van de bedrijfshoofden. De verschillen tussen de aldus onderscheiden deelgebieden waren niet groot. In een later stadium is - uitgaande van de indeling van het ICW in een vijftal dorpsbehorens - een indeling in twee deelgebieden gemaakt. De indeling van de bedrijven gebeurde daarbij naar ligging van de grond. Het ene deelgebied omvat de dorpsbehorens Dirksland en Middelharnis en het andere de dorpsbehorens Nieuwe Tonge, Oude Tonge en Ooltgensplaat.

In bijlage 9 zijn de aantallen bedrijven naar bedrijfsoppervlakte, bedrijfsomvang en bedrijfstype per dorpsbehoren en deelgebied weergegeven. Ook bij deze indeling zijn de verschillen tussen de deelgebieden niet groot. In Dirksland en Middelharnis zijn de witloftrekbedrijven sterker vertegenwoordigd, in het andere deelgebied de bollen- en groentenbedrijven, terwijl daar ook de rundveehouderij en de veredelingsproductie iets meer betekenis heeft. In Dirksland en Middelharnis komen relatief meer kleine bedrijven voor dan in het andere deelgebied. In deze bijlage zijn tevens de nevenberoepsbedrijven naar oppervlakteklassen en dorpsbehorens gezien.

§ 4. De akkerbouw

De akkerbouw (waaronder ook de akkerbouwmatige tuinbouw 1) is begrepen) is verreweg de belangrijkste productierichting. Ze besloeg 85% van de cultuurgrond en droeg voor 57% in de totale productie gemeten in sbe bij.

Tabel 21. Akkerbouwgewassen in 1967 en 1972 op hoofdberoepsbedrijven

	1967		1972	
	ha	%	ha	%
Granen	3 647	36	3 583	35
Aardappelen	2 813	27	2 417	23
Suikerbieten	1 906	19	2 027	20
Voederbieten	28	0	22	0
Overige zgn. akkerbouwgewassen	1 133	11	1 141	11
Akkerbouwmatige tuinb.gewassen	721	7	1 141	11
Totaal	10 245	100	10 290	100

Uit een vergelijking met 1967 kunnen niet zonder meer tendenties worden afgeleid. Het areaal van sommige gewassen heeft daarvoor een te grillig verloop. Dat blijkt als we de arealen in alle tussenliggende

1) Voornamelijk betreft dit op Flakkee de teelt van zaaiuien en witlofwortelen.

jaren gezien. In het algemeen valt op te merken:

1. het areaal granen bleef ongeveer gelijk;
2. het totale areaal aan knol- en wortelgewassen verloopt minder grillig dan afzonderlijk voor aardappelen en suikerbieten;
3. het totale areaal aan overige zgn. akkerbouwgewassen bleef nagenoeg constant bij belangrijke verschuivingen tussen de categorieën peulvruchten, handelsgewassen, landbouwzaden en groenvoedergewassen. De laatste jaren nam de oppervlakte landbouwzaden (graszaad) sterk toe en de oppervlakte peulvruchten (droog te oogsten) af;
4. het areaal akkerbouwmatige tuinbouwgewassen nam sterk toe, voornamelijk door uitbreiding van de teelt van witlofwortelen.

In bijlage 10 is het bouwplan naar bedrijfsoppervlakte, bedrijfstype en deelgebied gezien. Een enigszins ongebruikelijke opstelling is gemaakt doordat zaaiklaar verhuuren van land als onderdeel van het bouwplan is beschouwd. Hierbij komt dus dubbeltelling voor doordat het areaal zaaiklaar verhuurd land elders voorkomt als areaal gewassen op zaaiklaar gehuurd land.

De betekenis van de verschillende gewassen of groepen gewassen loopt in de bedrijfsoppervlakteklassen weinig uiteen. Door enerzijds teelt van andere gewassen dan granen, aardappelen en bieten en anderzijds telen op andermans land zijn er ruime vruchtwisselingsmogelijkheden aanwezig. Het bouwplan is dus vrij intensief van karakter. Zo besloeg de graanteelt in 1970 47% van het bouwland op de zeekeigronden, 48% in de Hoekse Waard en 37% op Goeree-Overflakkee. Dezelfde verhoudingen kwamen voor op bedrijven van 30 tot 50 ha. Voor 1972 geeft bijlage 10 een percentage granen op akkerbouwbedrijven van 33. De mogelijkheden van de gunstige bodemgesteldheid worden benut.

§ 5. De rundveehouderij

De betekenis van de rundveehouderij is in 1972 vergeleken met 1967 dezelfde gebleven, in beide jaren was 6,5% van de cultuurgrond grasland en kwam 4% van de agrarische productie voor rekening van deze productierichting. De geringe betekenis van de rundveehouderij valt ook af te leiden uit het kleine aantal (20 in 1972) bedrijven in de categorie rundveehouderijbedrijven.

Tabel 22. Ontwikkelingen in de rundveehouderij

	Rundveehouderij- bedrijven		Overige hoofd- beroepsbedrijven		Nevenberoeps- bedrijven	
	1967	1972	1967	1972	1967	1972
Aantal bedrijven	23	20	699	539	785	531
Ha grasland	211	281	535	503	236	146
Aantal melkkoeien	288	360	344	309	68	40
Stuks jongvee	220	311	667	457	129	95
Stuks mestvee	175	483	1 186	1 339	215	161
Aantal g.v.e.	571	903	1 422	1 396	270	190

De ontwikkelingen op de rundveehouderijbedrijven op Flakkee volgden in de afgelopen vijf jaar niet de landelijke, zoals wat betreft de verhouding melkvee- grootveeëenheden en de melkveedichtheid op het grasland. Dit is in belangrijke mate beïnvloed door enkele afwijkende bedrijven in deze kleine categorie. Op enkele bedrijven wordt namelijk in het geheel geen melkvee gehouden maar wordt hoofdzakelijk gemest (zie toename mestvee).

Tabel 23. Omvang van de melkveestapels op rundveehouderijbedrijven

	Aantal bedrijven	Aantal bedrijven met melkkoeien					
		0	1 - 10	10 - 20	20 - 30	30 - 40	≥ 40
1967	23	2	9	9	-	2	1
1972	20	2	6	4	3	2	3

In het gehele gebied waren er in 1972 maar acht bedrijven met minstens 20 koeien (alle rundveehouderijbedrijven) en maar drie met minstens 40 koeien. Het aantal rundveehouderijbedrijven zou waarschijnlijk sterker afnemen wanneer niet een belangrijke oppervlakte grasland (voorlopig?) niet anders kan worden gebruikt (dijken en buitendijkse gronden).

§ 6. De veredeling

De veredelingsproductie is van weinig betekenis. Niettemin nam ze het sterkst (van 1 tot 3% van de totale productie) toe. Het aantal zgn. veredelingsbedrijven steeg van 7 tot 20.

Tabel 24. Omvang en groei naar veredelingstak

	Veredelings- bedrijven		Overige hoofdberoeps- bedrijven		Neven- beroeps- bedrijven		Totaal	
	1967	1972	1967	1972	1967	1972	1967	1972
Aantallen:								
mestkalveren	-	-	-	-	-	-	-	-
mestvarkens	430	2 307	541	1 145	557	1 002	1 528	4 454
fokzeugen	29	525	155	442	104	191	288	1 158
legghennen	200	500	100	100	1 800	5 900	2 100	6 500
mestgevoegelte	-	-	100	100	-	-	100	100
sbe	451	1 966	393	866	271	542	1 115	3 374

Het gaat voornamelijk om varkensmesterij en -fokkerij. In 1972 waren er acht bedrijven met minstens 200 (klasse 200 tot 500) mestvarkens en zestien met minstens 20 fokzeugen (waaronder drie met minstens 80

fokzeugen). Een zekere concentratie van de veredeling in een der deelgebieden is niet waarneembaar.

§ 7. De tuinbouw

De tuinbouw besloeg in beide jaren 8,5% van de cultuurgrond. Ze is echter van meer belang dan deze verhouding weergeeft, haar aandeel in de totale produktie steeg van 33% in 1967 tot 36% in 1972. De tuinbouw wordt onderscheiden in drie hoofdgroepen, namelijk de eenjarige vollegrondsteelten (groenten, tuinbouwzaden en bloembollen), meerjarige teelten (fruitteelt) en de "warenhuiscultuur" (witloftrekkerij en glastuinbouw). Deze indeling is in zoverre terug te vinden in de indeling in bedrijfstypen dat de witloftrekbedrijven en de bedrijven met fruitteelt aparte categorieën vormen. De teelt van groenten, tuinbouwzaden en bloembollen zijn niet direct in de bedrijfstypen te onderkennen.

a. Eenjarige vollegrondsteelten

Het verloop van de arealen groenten, tuinbouwzaden en bloembollen op hoofdberoepsbedrijven is verschillend. Het areaal groenten nam sterk af (van 400 tot 250 ha), het areaal tuinbouwzaden bleef gelijk (130 ha), terwijl het areaal bloembollen verdubbelde (van 200 tot ca. 400 ha).

Tabel 25. Arealen in 1967 en 1972 naar bedrijfsoppervlakte en bedrijfstype

	Ha groenten		Ha bloembollen		Ha tuinbouwzaden	
	1967	1972	1967	1972	1967	1972
< 5 ha	142	43	42	139	29	8
5 - 10 ha	84	47	59	75	25	14
10 - 15 ha	51	11	47	47	19	17
15 - 20 ha	17	12	14	33	5	9
20 - 30 ha	36	20	8	29	16	32
30 - 50 ha	46	57	28	28	21	36
≥ 50 ha	23	59	3	39	9	16
Totaal	399	249	201	390	124	132
Bollen- en groentenbedr.	182	105	171	345	74	58
Bedrijven met akker- en tuinbouw	86	93	19	25	29	51
Overige bedrijven	131	51	11	20	21	23
Nevenberoepsbedrijven	188	104	49	49	47	33

De bollenteelt komt meer geconcentreerd voor dan de andere teelten. Bezien naar bedrijfsoppervlakteklassen valt een verschuiving waar te nemen van de groenteteelt naar hogere klassen. Zo kwam in 1967 57%

voor op bedrijven kleiner dan 10 ha en in 1972 maar 36% meer. Ook de verschuiving naar de hoogste klassen springt in het oog. Terwijl op de bedrijven kleiner dan 5 ha het areaal groenten tot minder dan een derde terugliep, verdrievoudigde het areaal bollen in deze klasse. Evenwel zijn ook forse uitbreidingen bollenteelt te constateren op grotere bedrijven. De zaadteelt heeft vooral plaats op de middelgrote en grote bedrijven.

Het areaal bollen in 1972 bestond voor ongeveer een kwart uit hoofdsorten en voor driekwart uit gladiolen. Doordat een zeer ruime vruchtwisseling vereist is (ongeveer 1 op 7, voor gladiolen is een nog ruimere gewenst) speelt de bollenteelt zich voornamelijk af op voor één teeltseizoen gehuurd land. Mede doordat aan de grondsoort hoge eisen worden gesteld zijn de huurprijzen vrij hoog.

De groenteteelt is ten opzichte van de bollenteelt op de nevenberoepsbedrijven belangrijker dan op de hoofdberoepsbedrijven. Dit houdt waarschijnlijk mede verband met de mindere investeringen en vakkennis die de groenteteelt vereist.

b. De fruitteelt

Grote delen van het blok zijn wat betreft bodemgesteldheid bijzonder geschikt voor de teelt van hardfruit. Het areaal hardfruit bleef echter gelijk (ca. 240 ha). De aanvankelijk sterke uitbreiding van het areaal is onder invloed van de ongunstige rentabiliteit in de periode 1967 tot en met 1971 tot stilstand gekomen. Het aantal zgn. bedrijven met fruitteelt¹⁾ nam sterker af dan de aantallen tot de andere categorieën behorende hoofdberoepsbedrijven, mede als gevolg van het feit dat enkele bedrijven een bredere opzet kregen. Het gespecialiseerde fruitteeltbedrijf is waarschijnlijk te kwetsbaar.

Tabel 26. Arealen hardfruit in 1967 en 1972

	Hoofdberoeps- bedrijven		Nevenberoeps- bedrijven		Totaal	
	1967	1972	1967	1972	1967	1972
Aantal bedrijven met:						
1/4- 3 ha hardfruit	15	11	-	1	15	12
3- 7 ha hardfruit	5	4	-	-	5	4
7-15 ha hardfruit	10	8	1	1	11	9
≥ 15 ha hardfruit	3	5	-	-	3	5
Ha hardfruit totaal	229	223	8	10	237	233

Het fruitareaal op Flakkee bestaat praktisch geheel uit moderne aanplant in grote kavels. De gemiddelde oppervlakte hardfruit op de zgn. bedrijven met fruitteelt was in beide jaren ca. 15 ha. De fruitteelt speelt op nevenberoepsbedrijven praktisch geen rol.

1) Onderscheiden bedrijfstype.

c. Glastuinbouw

Het areaal tuinbouw onder glas op hoofdberoepsbedrijven nam af van 5 tot minder dan 4 ha; er was enige toename (tot 1 ha) op nevenberoepsbedrijven. Het aantal hoofdberoepsbedrijven met glas daalde van 28 tot 19 (met gemiddeld 20 are onder glas). Uit een overzicht van de glastuinbouw naar sbe-klassen blijkt dat er onder deze 19 bedrijven maar 6 grote bedrijven zijn, waaronder maar enkele met een omvangrijke productie onder glas.

d. De witloftrekkerij

Naar schatting droeg de witloftrekkerij in 1972 voor 15 à 20% bij in de totale tuinbouwproductie (gemeten in sbe). Dit betekent een toename ten opzichte van 1967. Het aantal bedrijven met witloftrekkerij steeg. Het is een belangrijke bron van werkgelegenheid in najaar, winter en voorjaar zowel voor bedrijfshoofden als voor anderen. Het trekseizoen is de laatste jaren langer geworden. Waarschijnlijk is de witloftrekkerij er de oorzaak van dat de spruitenteelt (die bijvoorbeeld op Voorne-Putten en in de Hoekse Waard in de stille maanden werkgelegenheid biedt) hier geen opgang heeft gemaakt.

§ 8. Productie per man

De productieomvang van de gezamenlijke hoofdberoepsbedrijven steeg van 98 200 tot 106 900 sbe of wel met gemiddeld 1,7% per jaar. Het aantal vaste arbeidskrachten op deze bedrijven daalde van 1 363 tot 953 of wel met gemiddeld bijna 7% per jaar. De gemiddelde productie per man steeg hierdoor van 72 tot 112 sbe of wel met gemiddeld 8,5% per jaar. Vergelijken met de landelijke produktiestijging per man (5 à 6% per jaar) is dit dus een relatief gunstige ontwikkeling op Flakkee. De vermindering van de arbeid was hierbij dus doorslaggevend. Het bereikte niveau op Flakkee is in het volgende 1) vergeleken met dat in andere landbouwgebieden of groepen landbouwgebieden met overwegend akkerbouw.

Gebied	Aantal sbe per arbeidskracht (1973)
Groningse zeekeigronden	117
Veenkoloniën	100
Hoekse Waard	93
Overflakkee	115
Zeeland	102
Noordwesthoek Brabant	115
N.O.P.	119
Oost Flevoland	148

1) Bron: LEI-bewerking van CBS-statistieken.

Tabel 27. Productie en arbeid in 1967 en 1972

	Aantal bedrijven		Man per 100 bedrijven		Ha per man		Sbe per bedrijf		Sbe per man	
	1967	1972	1967	1972	1967	1972	1967	1972	1967	1972
< 5 ha	204	129	122	147	2	2	79	150	65	102
5 - 10 ha	160	109	136	129	5	5	77	104	57	80
10 - 20 ha	155	101	180	148	8	9	117	130	65	88
20 - 30 ha	67	63	203	152	12	16	162	177	80	116
30 - 40 ha	62	69	266	196	13	18	216	222	81	114
40 - 50 ha	34	34	341	218	13	20	288	286	84	131
50 - 70 ha	25	29	428	279	14	21	361	412	84	148
≥ 70 ha	15	25	633	348	15	29	562	595	89	171
Totaal	722	559	189	170	9	13	136	191	72	112
Akkerbouwbedrijven	294	214	209	179	12	19	143	183	68	102
Gemengde bedrijven	22	27	136	144	9	10	88	111	64	77
Rundveehouderijbedrijven	23	20	183	155	8	15	101	164	55	106
Veredelingsbedrijven	7	20	129	135	2	5	87	123	68	91
Bedrijven met fruitteelt	14	9	364	211	8	14	311	330	85	156
Bedrijven met akker- en tuinbouw	119	81	202	178	9	16	140	252	70	142
Bollen- en groentenbedrijven	181	125	155	157	5	6	125	207	81	132
Witlofbedrijven c.a.	62	63	158	181	2	2	125	154	79	85 1)

1) De berekening van het aantal sbe per bedrijf moest voor het onderdeel witloftrekken geschat worden. De cijfers in deze tabel voor de witloftrekbedrijven moeten dan ook als zeer globaal worden gezien.

De arbeidsproductiviteit ligt volgens deze benadering op Flakkee op gelijk niveau als in de Noordwesthoek van Brabant en iets lager dan gemiddeld op de Groningse zeekeigronde en in de Noordoostpolder. Flakkee steekt echter ver uit boven de Hoekse Waard en Zeeland.

De produktiestijging per man verloopt nogal verschillend. Dit toont tabel 27 aan. Bij opvoering van het aantal hectaren per man winnen vanzelfsprekend de in oppervlakte grootste bedrijven het. De laatste vier kolommen van deze tabel zijn het meest interessant. De produktiestijging per man was het hoogst op de bedrijven van minstens 70 ha, gevolgd door de bedrijven van 50 tot 70 ha. Daarna volgen echter zowel de bedrijven van 40 tot 50 ha als kleiner dan 5 ha. De tussenliggende bedrijfsoppervlakteklassen vertonen een inzinking in de produktiestijging per man, met name de klasse 10 tot 20 ha. Dit achterblijven is hoofdzakelijk het gevolg van te geringe groei van de totale produktie. De relatief gunstige ontwikkeling op de bedrijven kleiner dan 5 ha wordt veroorzaakt door een zeer sterke groei van de totale produktie bij een zelfs iets zwaardere arbeidsbezetting.

Een verdere produktiestijging per man op de akkerbouwbedrijven (in de afgelopen periode was deze bijna 8% per jaar) moet komen van:

- a. een verdere inkrimping van de arbeidsbezetting;
- b. vergroting van de bedrijfsoppervlakte;
- c. opvoering van de produktieomvang door intensivering.

Vanwege de aantallen is verder nog interessant de ontwikkeling op bedrijven met akker- en tuinbouw en op bollen- en groentenbedrijven. Bij de vierde categorie in volgorde van aantal, nl. de witloftrekbedrijven, kan door de zeer grove berekening van de produktieomvang de produktiestijging te kort zijn gedaan. De produktiestijging per man is het hoogst op bedrijven met akker- en tuinbouw als gevolg van, naast een verminderde arbeidsbezetting, een veel gunstiger geworden bedrijfsoppervlaktestructuur 1) en doordat een groot areaal fruitteelt in deze categorie terecht kwam. De iets meer dan gemiddelde produktiestijging per man op de bollen- en groentenbedrijven komt voornamelijk door de uitbreiding van de bollenteelt op deze bedrijven en in het geheel niet door inkrimping van de arbeidsbezetting.

1) De gemiddelde bedrijfsoppervlakte steeg van 18 tot 29 ha.

Bedrijfseconomische aspecten

Bijlage 11 geeft kengetallen over de rentabiliteit in de laatste jaren van grotere akkerbouwbedrijven in het Zuidwestelijk kleigebied en bovendien van de bedrijven hieronder die op Flakkee liggen. De gemiddelde bedrijfsresultaten over de laatste drie boekjaren zijn sterk opgetrokken door de zeer gunstige resultaten over 1972/'73. Daardoor is voor Flakkee het gemiddelde arbeidsinkomen per ondernemer ruim 40 000 gulden en iets gunstiger dan het gemiddelde voor het Zuidwestelijk kleigebied.

De produktie per hectare is op Flakkee hoger, met andere woorden de grond wordt er intensiever aangewend. Flakkee heeft lagere percentages granen, peulvruchten en suikerbieten en hogere percentages aardappelen en grove tuinbouwgewassen. De arbeidsbezetting op de Flakkeese bedrijven is echter hoger, waardoor het gemiddelde aantal sbe per volwaardige arbeidskracht praktisch gelijk is.

De gemiddelde bedrijfsoppervlakte van akkerbouwbedrijven in het blok is echter maar 33 ha. Uit bijlage 3 blijkt dat er vele bedrijven onder de 20 ha zijn, al dan niet met tuinbouw, namelijk een derde van de akkerbouwbedrijven en de helft van de bedrijven met akkerbouw en tuinbouw. In verband daarmee valt te wijzen op de LEI-publikatie over de resultaten in de jaren 1967 t/m 1970 van een aantal kleine akkerbouwbedrijven in het Zuidwestelijk kleigebied met teeltplanaanpassing 1). Deze teeltplanaanpassing bestaat daarin dat op deze 10 tot 20 ha bedrijven (gemiddeld 14 ha) in vergelijking met de grotere akkerbouwbedrijven (gemiddeld 42 ha) en met een groep "normale" kleine akkerbouwbedrijven (gemiddeld 18 ha) minder granen, meer aardappelen en meer uien worden verbouwd en daarnaast ook - per bedrijf verschillend - bloembollen, witlofwortelen, spruitkool en knolselderij in het teeltplan zijn opgenomen. Het totaalaantal gewerkte uren per man lag daardoor op een zelfde niveau als op de grotere bedrijven. Dergelijke bedrijven in het blok behoren tot de bedrijfstypen akkerbouwbedrijven, bedrijven met akker- en tuinbouw en mogelijk ook bollen- en groentenbedrijven. Aan deze publikatie is het volgende ontleend.

De in het teeltplan opgenomen tuinbouwgewassen leverden in verhouding tot de meeste akkerbouwgewassen hoge tot zeer hoge saldi op. De saldi van een gewas liepen van jaar tot jaar echter sterk uiteen evenals de saldi per bedrijf. Het totaal van de geldopbrengsten per ha bedroeg gemiddeld 5 000 gulden, tegen 3 000 gulden op de grote bedrijven en eveneens 3 000 gulden op de "normale" kleine akkerbouwbedrijven. De totale kosten (pachtbasis) bedroegen gemiddeld 4 200 gulden per ha, tegen 2 500 gulden bij de grote en 2 800 gulden bij de andere kleine bedrijven.

1) Publikatie No. 3.41 van juli 1973.

Het percentage bewerkingskosten van de totale kosten lag voor alle categorieën bedrijven gelijk. De opbrengsten per 100 gulden kosten bedroegen 119 gulden, tegen 118 gulden op de grote en 107 gulden op de andere kleine bedrijven. Door aanpassingen in het teeltplan is dus een produktiviteit bereikt die overeenkomt met die op de grote akkerbouwbedrijven.

Het arbeidsinkomen van de boer bedroeg gemiddeld 22 600 gulden, tegen 30 100 gulden op de grote en 15 600 gulden op de andere kleine bedrijven. Belangrijk is dat dit gemiddelde arbeidsinkomen over deze jaren tussen de bedrijven uiteenliep van 15 000 tot 33 000. Deze verschillen hangen samen met de opbrengsten van de gewassen, deze lopen van bedrijf tot bedrijf in hetzelfde jaar dikwijls enkele duizenden guldens per hectare uiteen.

In geldopbrengst gemeten omvatten de produkten die onder een prijsregeling van de overheid vielen 25% van de totale opbrengsten tegen op de grote bedrijven 50%. Deze kleine bedrijven zijn dus in sterkere mate op de prijsontwikkeling op de markt aangewezen. Voor verschillende produkten worden dan ook wel contracten afgesloten.

HOOFDSTUK V

Toekomstige ontwikkeling

In het voorgaande is de toestand in het gebied in 1972 beschreven en werd ingegaan op de ontwikkeling in de periode van vijf jaren die daaraan voorafging. In dit hoofdstuk komt de ontwikkeling aan de orde die in de periode tot 1982 te verwachten is. Daarbij is geen rekening gehouden met een ruilverkaveling. Deze vooruitberekening steunt in belangrijke mate op de tendenties uit het jongste verleden.

§ 1. Aantal hoofdberoepsbedrijven

In 1972 waren 219 (39%) van de 559 bedrijfshoofden 55 jaar en ouder. Op een dergelijk percentage bedrijven komt in de komende tien jaar de opvolging aan de orde. Voorts was 14% van de bedrijfshoofden 50 tot 55 jaar oud en 47% jonger dan 50 jaar. Dit betekent maar een klein verschil met de situatie in 1967 (resp. 38, 14 en 48%).

Twee vijfde van de oudere bedrijfshoofden heeft één of meerdere opvolgers in eigen gezin. Wanneer we rekening houden met 20% secundaire afvloeiing van de 112 meewerkende opvolgende zoons 1), dan zullen 90 van de 219 oudere bedrijfshoofden in de komende tien jaar opgevolgd worden door een zoon of schoonzoon. Wanneer gelijke verhoudingen worden aangenomen als in het recente verleden bestonden, dan zullen van de overige bedrijven van ouderen er 8 door niet-gezinsleden worden voortgezet en 121 uit de groep hoofdberoepsbedrijven verdwijnen.

Voor beroepsverandering komt in aanmerking een aantal van 307 jongere bedrijfshoofden 2). De effectieve vermindering van het aantal bedrijven door beroepsverandering (waarbij verrekend is enige toetreding vanuit de categorie nevenberoepsbedrijven) was in de periode 1967-1972 gemiddeld 3,7% per jaar. In veel gebieden varieert dit percentage van 1 tot 2%. Beroepsverandering kwam vooral voor op bedrijven met een kleine produktieomvang. Het aantal kleine bedrijven is echter sterk verminderd 3). Voor de nabije toekomst wordt mede daarom rekening gehouden met een trager tempo en wordt de vermindering met een derde teruggebracht tot gemiddeld 2,5% per jaar, wat resulteert in 70 bedrijven die door beroepsverandering zullen verdwijnen.

Het aantal bedrijven dat door andere oorzaken (bv. fusie, overlijden of invaliditeit van jongere bedrijfshoofden) zal verdwijnen is op 18 geraamd (tabel 28).

- 1) Een percentage dat aan ervaringen elders is ontleend.
- 2) Te weten een kwart van de 50- 55-jarigen, driekwart van de 45- 50-jarigen, alle jongeren en de helft van de opvolgers.
- 3) In 1972 waren er nog 88 bedrijfshoofden jonger dan 55 jaar met een bedrijf kleiner dan 90 sbe.

Tabel 28. Prognose van de mutaties in de periode 1972-1982

	Aantal hoofdberoepsbedrijven betrokken bij mutaties totaal	als zodanig	
		voortgezet 1)	verdwenen
Beroepsbeëindiging	219	98 (8)	121
Beroepsverandering 2)	70	-	70
Overige oorzaken 2)	18	-	18
Totaal	307	98 (8)	209

1) Tussen haakjes waarvan door vreemden.

2) Voor zover effectieve mutaties.

Bij deze ontwikkeling zouden er in 1982 nog 350 hoofdberoepsbedrijven van de 559 zijn overgebleven, een vermindering met gemiddeld 4,5% per jaar.

Bij een andere benadering is van elk bedrijf nagegaan wat de verwachtingen zijn ten aanzien van het voortbestaan, in geval de omstandigheden niet drastisch worden gewijzigd. Als blijvers (ook wel ontwikkelingsbedrijven genoemd) worden beschouwd de bedrijven die, gezien de situatie waarin bedrijf en bedrijfshoofd verkeren, over tien jaar nog zullen bestaan en als hoofdberoepsbedrijf worden geëxploiteerd. Het blijkt nu dat 57% van de bedrijven als blijvend kan worden beschouwd, 35% als wijkend en van 8% het voortbestaan onzeker is maar niet zonder meer als wijkend is te zien. Bij een percentage blijvers van 61, zijn er in 1982 nog 342 hoofdberoepsbedrijven, wat een vermindering betekent met gemiddeld 4,8% per jaar. Daar er nog enige toetreding zal zijn, wordt dus in feite de prognose in tabel 28 door de blijvers- wijkersindeling bevestigd. Voor 1982 zal dan ook worden uitgegaan van een aantal hoofdberoepsbedrijven van 350.

§ 2. Bedrijfsstructuur

Een zeer grove indruk van de ontwikkeling van de bedrijfsstructuur geeft de ontwikkeling van het aantal bedrijven naar bedrijfstype. Deze ontwikkeling over de periode 1967-1972 kwam in paragraaf 2 van hoofdstuk III aan de orde. Voor de toekomst zou men de verschuivingen, die zich in de periode 1967-1972 hebben voorgedaan binnen de bedrijfstypen, kunnen extrapoleren. Het is echter niet reëel deze uitkomst aan te houden. Daarvoor zijn de aantallen van sommige bedrijfstypen te gering en bovendien laten de grootste groepen bedrijven geen forse verschuivingen zien. We volstaan dan ook met de verhouding weer te geven van de "blijvende" bedrijven naar type.

Tabel 29. Ontwikkeling naar bedrijfstype

	Aantal bedrijven			Percentage bedrijven		
	1967	1972	"blij- vers" 1972	1967	1972	"blij- vers" 1972
Akkerbouwbedrijven	294	214	147	41	38	46
Gemengde landbouwbedr.	22	27	14	3	5	5
Rundveehouderijbedrijven	23	20	10	3	4	3
Veredelingsbedrijven	7	20	7	1	4	2
Bedrijven met fruitteelt	14	9	7	2	2	2
Bedr. met akker- en tuinbouw	119	81	48	16	14	15
Bollen- en groentenbedr.	181	125	52	25	22	16
Witloftrekbedrijven c.a.	62	63	35	9	11	11
Totaal	722	559	320	100	100	100

De categorie bollen- en groentenbedrijven zal relatief sterk afnemen en de categorie akkerbouwbedrijven waarschijnlijk relatief toenemen.

§ 3. Bedrijfsoppervlaktestructuur

Voornamelijk ten behoeve van betere verkeersverbindingen zal cultuurgrond voor agrarisch gebruik verloren gaan. Rekening houdend met een vermindering van 3% ten opzichte van de 14 155 ha die in 1972 was geregistreerd, zal in 1982 nog ca. 13 700 ha cultuurgrond beschikbaar zijn.

In 1967 zowel als in 1972 was 13 à 14% van de cultuurgrond in gebruik door nevenberoepsbedrijven. Een toename tot 1982 is niet waarschijnlijk, wellicht wel een tijdelijke met name in de C-beroepsgroep. Voorhands wordt aangenomen dat 15% van de cultuurgrond bij nevenberoepsbedrijven zal behoren. De totale oppervlakte van hoofdberoepsbedrijven wordt daarmee op ca. 11 700 ha gesteld, dat is ca. 500 ha minder dan thans. Hiervan uitgaande is via een lognormale verdeling de bedrijfsoppervlaktestructuur in 1982 weer te geven.

Tabel 30. Ontwikkeling in bedrijfsoppervlaktestructuur

	Aantal bedrijven			Percentage bedrijven		
	1967	1972	1982	1967	1972	1982
< 5 ha	204	129	49	28	23	14
5 - 10 ha	160	109	49	22	20	14
10 - 20 ha	155	101	56	22	18	16
20 - 30 ha	67	63	42	9	11	12
30 - 40 ha	62	69	42	9	12	12
40 - 50 ha	34	34	35	5	6	10
50 - 70 ha	25	29	35	3	5	10
≥ 70 ha	15	25	42	2	5	12
Totaal	722	559	350	100	100	100

De gemiddelde bedrijfsgrootte neemt dan toe van 17 ha in 1967 tot 22 ha in 1972 en tot 33 ha in 1982. Van de 130 à 150 akkerbouwbedrijven die er dan zijn, is de gemiddelde bedrijfsoppervlakte te berekenen op het dubbele (ca. 60 ha), tegen thans 33 ha en in 1967 25 ha.

§ 4. Produktieomvangstructuur

In het verleden steeg de produktieomvang van hoofdberoepsbedrijven met ongeveer 2% per jaar, veroorzaakt door intensivering van de tuinbouw en uitbreiding van de veredeling. Wanneer we de tendenties uit de ontwikkelingen in de laatste jaren extrapoleren, dan komen we voor 1982 aan de volgende produktieomvang.

Granen	3 000 ha x	3 sbe =	9 000 sbe	
Aardappelen + bieten	5 000 ha x	7 sbe =	35 000 sbe	
Overige akkerbouw	2 000 ha x	9,5 sbe =	19 000 sbe	
Totaal akkerbouw	10 000 ha			63 000 sbe
Fruitteelt	225 ha x	18 sbe =	4 050 sbe	
Bloembollenteelt	500 ha x	47,5 sbe =	23 750 sbe	
Overige tuinbouw	275 ha x	22,5 sbe =	6 200 sbe	
Witloftrekkerij			11 000 sbe	
Totaal tuinbouw	1 000 ha			45 000 sbe
Rundveehouderij	700 ha x	7 sbe		5 000 sbe
Veredeling				7 000 sbe
Totaal				120 000 sbe

Onder akkerbouw is ook hier akkerbouwmatige tuinbouw begrepen. Bij de bloembollenteelt is gerekend met de helft van het areaal aan hoofdsoorten tegen thans een kwart. Bij de witloftrekkerij en bij de veredeling is de extrapolatie iets aangepast. De berekening van de omvang van de rundveehouderij komt neer op een gemiddelde veebezetting van 7 sbe per ha op 6% van de cultuurgrond.

De produktieomvang kan aldus toenemen van 107 000 sbe in 1972 tot 120 000 sbe in 1982, een stijging derhalve met ruim 1% per jaar.

Uitgaande van de veronderstelde 120 000 sbe op hoofdberoepsbedrijven is via een lognormale verdeling de bedrijfsomvangstructuur in 1982 weer te geven. De gemiddelde bedrijfsomvang is dan 340 sbe. (tabel 31 zie blz. 45).

De stijging van de gemiddelde bedrijfsomvang is dan over de periode 1972-1982 iets minder (6%) dan over de afgelopen jaren (7%). In 1982 zal 30% van de bedrijven kleiner zijn dan 190 sbe, 30% van 190 tot 350 sbe en 40% minstens 350 sbe. Op deze laatste bedrijven zal dan bijna twee derde van de produktieomvang voorkomen.

Tabel 31. Ontwikkeling in bedrijfsomvangstructuur

	Aantal bedrijven			Percentage bedrijven		
	1967	1972	1982	1967	1972	1982
< 50 sbe	144	72	28	20,0	12,9	8
50 - 70 sbe	110	60		15,2	10,7	
70 - 90 sbe	78	41		10,8	7,3	
90 - 110 sbe	75	49	14	10,4	8,8	4
110 - 130 sbe	46	39	14	6,4	7,0	4
130 - 150 sbe	41	29	14	5,7	5,2	4
150 - 190 sbe	72	61	30	10,0	10,9	9
190 - 250 sbe	68	72	40	9,4	12,9	11
250 - 350 sbe	46	70	70	6,3	12,5	20
≥ 350 sbe	42	66	140	5,8	11,8	40
Totaal	722	559	350	100	100	100

§ 5. Arbeidskrachten en productieomvang per man

In de periode 1967-1972 verminderde de arbeidsbezetting per bedrijf van 1,89 tot 1,70 v.a.k. of wel met 2,1% per jaar. Rekening houdend met een vertraagde vermindering (1,4% per jaar) zal er in 1982 nog 1,5 v.a.k. per bedrijf zijn. Dit betekent dat van de drie bedrijven er twee eenmans-bedrijven zullen zijn tegen thans ongeveer de helft van de bedrijven. Het aantal arbeidskrachten in 1982 zal dan 525 zijn.

De tendentie in de verhouding bedrijfshoofden-bedrijven extrapolierend, is het aantal bedrijfshoofden daarbij te stellen op 390 (bij een aantal van 350 bedrijven). Er blijven dan 135 plaatsen voor zoons en overige arbeidskrachten over. Bij extrapolatie wat betreft tendenties in de verhouding zoons-bedrijven is het aantal zoons in 1982 op 80 te stellen en wordt het aantal overige arbeidskrachten 55, hetgeen toch nog een drastische vermindering van deze categorie arbeidskrachten betekent ondanks de reeds sterke vermindering in de afgelopen jaren.

Bij een vermindering van het aantal arbeidskrachten tot 525 in 1982 (een daling met 5,8% tegen in het verleden met 6,9% per jaar) kan het aantal sbe per man toenemen tot 230. Vergeleken met de 112 sbe per man in 1972 is dit een stijging met 7% per jaar. Ten opzichte van de vorige periode (8,5% per jaar) wordt de stijging van de productie per man dus iets afgeremd.

§ 6. Arbeidsinkomen

Het niveau van het arbeidsinkomen op Flakkee kan afgeleid worden uit de kengetallen in bijlage 11. Voor het betreffende gebied werd het arbeidsinkomen per bedrijf bepaald via het aantal sbe. Uit de bijlage blijkt dat het arbeidsinkomen per sbe over de laatste drie jaren 236 gulden heeft bedragen. Dit gemiddelde is sterk beïnvloed door het uitzonderlijk hoge niveau in het boekjaar 1972/'73. Daarnaast heeft de berekening op

pachtbasis plaatsgehad. Bij de toetsing aan de richtlijnen van de EEG betreffende de modernisering van landbouwbedrijven (zie bijlage 1) dient evenwel de waardering van grond plaats te hebben tegen 3,5% van de verkeerswaarde. Gecorrigeerd voor deze twee punten bedroeg het arbeidsinkomen 180 gulden per sbe. Hiervan uitgaande was het totale arbeidsinkomen in het gebied ruim 19 000 000 gulden of 34 500 gulden per bedrijf en 20 000 gulden per man. In 1982 kan het arbeidsinkomen (prijsspeil 1972) 21 500 000 gulden bedragen, per bedrijf 61 500 gulden en per man 41 000 gulden. In tabel 32 is de verdeling van het arbeidsinkomen per arbeidskracht en bijbehorende cultuurgrond weergegeven.

Tabel 32. Verdeling van het arbeidsinkomen per man

Arbeidsinkomen per man in guldens	1972			1982		
	arbeidskr.		cultuur- grond (ha)	arbeidskr.		cultuur- grond (ha)
	aantal	%		aantal	%	
< 20 000	534	56	4 502	63	12	700
20 000 - 27 000	226	24	3 664	68	13	1 100
27 000 - 45 000	164	17	3 325	205	39	4 100
≥ 45 000	29	3	721	189	36	5 800
Totaal	953	100	12 212	525	100	11 700

In 1972 gold als vergelijkbaar inkomen een bedrag van 20 000 gulden per man. Betrokken op de totale oppervlakte cultuurgrond in dat jaar van 14 200 ha verdeeld dan een oppervlakte van 7 700 ha aan het criterium vergelijkbaar inkomen per man (70%-criterium 1) of wel 54%.

In 1982 zal als vergelijkbaar inkomen gelden (uitgaande van een groei met gemiddeld 3,6% per jaar) 27 000 gulden per man. Het traject van 20 000 tot 27 000 gulden is te beschouwen als de gevarenszone, dat wil zeggen dat bedrijven in dit traject toch in aanmerking kunnen komen voor rentesubsidie door middel van een goedgekeurd ontwikkelingsplan. Bedrijven met een reeds hoger arbeidsinkomen per man dan 27 000 gulden in 1972 komen daarvoor niet in aanmerking. Dergelijke bedrijven beslaan ruim 4 000 ha.

In tabel 32 is eveneens de situatie voor 1982 weergegeven. Bij de berekening hiervan is ervan uitgegaan dat de verdeling van het arbeidsinkomen beantwoordt aan een lognormale verdeling. Daarbij is hetzelfde arbeidsinkomen per sbe gehanteerd als voor 1972. Bedrijven met een vergelijkbaar inkomen per man (27 000 gulden) beslaan dan 9 900 ha, wat gerelateerd aan de totale oppervlakte van het gebied van 13 700 ha op 72% neerkomt. Daarmee wordt aan het 70%-criterium voldaan. Voor het 40%-criterium 1) moet hierop de eerdergenoemde 4 000 ha in mindering worden gebracht zodat uiteindelijk 5 900 ha of wel 43% overblijft. Door ruil-

1) Voor een verklaring van het 40%- c.q. 70%-criterium zie bijlage 1.

verkaveling (efficiency-voordelen) kunnen deze percentages zelfs nog hoger worden. Men kan dan ook veilig stellen dat het ruilverkavelingsgebied Flakke bij de toetsing aan de EEG-richtlijnen aan beide normen zal voldoen.

Samenvatting en slotbeschouwing

1. Wanneer de gedachten die zijn neergelegd in het streekplan Zuid-Holland-Zuid verwezenlijkt worden, blijft het ruilverkavelingsgebied Flakkee ook in de toekomst zijn agrarische functie behouden. Gezien de relatief vele levenskrachtige agrarische bedrijven die hier voorkomen, is het van belang dat de agrarische productieomstandigheden zoveel mogelijk aan de eisen van een moderne landbouw worden aangepast, c.q. worden verbeterd. Een verdere daling van de werkgelegenheid in de landbouw behoeft hier geen grote problemen te geven. Het gebied ondervindt immers de invloed van de economische expansie in de Rotterdamse agglomeratie, waar nog steeds de vraag naar arbeidskrachten het aanbod overtreft.

Ten behoeve van het rijkswegennet bestaan diverse plannen die het gebied raken. De aanleg van een gedeelte van de rijksweg van het Hellegatsplein over de Grevelingendam (tussen Achthuizen en Oude Tonge) zal waarschijnlijk pas na 1980 worden gerealiseerd. Het wegvak door Flakkee van de zgn. Dammenweg komt waarschijnlijk omstreeks 1980 klaar.

De capaciteit van het wegennet is tevens een beperkende factor bij de ontwikkeling van het aan het blok grenzende recreatiegebied het Grevelingenbekken. Daardoor zal dit eerst langzamerhand betekenis krijgen. De prognoses over de omvang van de te verwachten recreatie hier zijn inmiddels grondig herzien.

2. In de laatste jaren daalde het aantal hoofdberoepsbedrijven met gemiddeld 5% per jaar. In 1972 waren er nog 559 dergelijke bedrijven en 531 nevenberoepsbedrijven. De hoofdberoepsbedrijven besloegen in 1972 ca. 12 200 ha cultuurgrond of wel 87% van alle geregistreerde cultuurgrond.

3. De grootste categorie hoofdberoepsbedrijven is de categorie akkerbouwbedrijven die in 1972 gemiddeld 33 ha waren, gevolgd door de bollen- en groentenbedrijven (gemiddeld 10 ha) en de bedrijven met akker- en tuinbouw (gemiddeld 29 ha). Tot deze drie bedrijfstypen behoorde driekwart van de in acht bedrijfstypen onderscheiden hoofdberoepsbedrijven.

De bedrijfsoppervlaktestructuur heeft ten opzichte van 1967 belangrijke wijzigingen ondergaan. Het percentage akkerbouwbedrijven kleiner dan 30 ha nam af terwijl het boven de 30 ha toenam; het gemiddelde steeg daarbij van 25 ha tot 33 ha.

In de periode 1967-1972 wisselde 3 700 ha (26%) van gebruiker, waarvan 2 800 ha min of meer "vrij aan de markt" kwam. Twee derde van deze 2 800 ha diende ter vergroting van hoofdberoepsbedrijven. De oppervlakte van nevenberoepsbedrijven bleef ongeveer op hetzelfde peil (13% van alle cultuurgrond) door enerzijds overdracht van grond naar hoofdberoepsbedrijven en anderzijds aanvulling van oppervlakte als

gevolg van beroepsgroepenovergang. Op zijn minst 61% van de - in beide jaren - hoofdberoepsbedrijven was betrokken bij grondtransacties van minstens 1 ha. Zowel bij vergroting als verkleining kwamen mutaties van 1 tot 3 ha het meest voor. Waarschijnlijk ging het daarbij om transacties betrekking hebbende op één kavel of perceel. Tuinders (en bedrijven kleiner dan 10 ha) waren het meest bij het grondverkeer betrokken. Tuinders hebben kennelijk meer behoefte aan verse grond dan aan meer eigen grond (zie punt 4).

4. De oppervlakte die zaaiklaar verhuurd en gehuurd wordt nam de laatste jaren toe. In 1972 was dit ca. 1100 ha (8 à 9%). Tuinders beteelden in 1972 ongeveer een derde meer dan het eigen bedrijf groot was. Deze toename is hoofdzakelijk het gevolg van uitbreiding van tuinbouwteelten zoals de teelt van bloembollen, die aan de bodemgesteldheid en vruchtwisseling hoge eisen stellen.
5. De gemiddelde bedrijfsomvang van de hoofdberoepsbedrijven op Flakkee steeg in de periode 1967-1972 van 136 tot 191 sbe. Het aantal bedrijven met een omvang kleiner dan 90 sbe gaf een relatieve vermindering te zien en het aantal met een omvang van minstens 190 sbe een relatieve stijging. Niet alle bedrijven zijn in omvang toegenomen; vooral diverse kleinere bedrijven bleven in groei achter.
6. Van 1967 tot 1972 nam het aantal werknemers op hoofdberoepsbedrijven af van 400 tot 200 en maakte in laatstgenoemde jaar een vijfde van het aantal arbeidskrachten uit. De gemiddelde arbeidsbezetting daalde van 1,9 tot 1,7 man per bedrijf. Het aantal éénmansbedrijven nam toe tot 54%.
Het loonbedrijf neemt op Flakkee een belangrijke plaats in. De aanzienlijke investeringen die mechanisatie in de landbouw vergen zijn op Flakkee voor een groter deel afgewenteld op de loonbedrijven dan elders in de zeekelegebieden. De indruk bestaat dat het aantal werkenden op loonbedrijven ongeveer gelijk blijft.
7. De totale produktie op hoofdberoepsbedrijven steeg met gemiddeld 1,7% per jaar. Daartoe heeft vooral de uitbreiding van de bollenteelt bijgedragen. Het sterkst nam weliswaar de veredelingsproduktie toe, maar desondanks maakt ze nog maar 3% van de totale produktie uit. De gezamenlijke produktie op nevenberoepsbedrijven bedroeg in 1972 15% van de totale produktie. Zij bestaat vergeleken met de hoofdberoepsbedrijven voor een groter deel uit tuinbouwproduktie.
8. De akkerbouw (waaronder ook de akkerbouwmatige tuinbouw is begrepen) is verreweg de belangrijkste bedrijfstak. Ze besloeg 85% van de grond en nam 57% van de totale produktie voor haar rekening. Het bouwplan is vrij intensief. Zo was het percentage granen op akkerbouwbedrijven in 1972 maar 33. Het areaalverloop van sommige gewassen vertoont een dermate grillig beeld dat uit vergelijking van 1972 met 1967 niet zonder meer conclusies mogen worden getrokken. Het lage

percentage granen geeft echter wel een goede indicatie van de vele mogelijkheden die hier worden benut, zoals voor akkerbouwmatige tuinbouwteelten als witlofwortelen 1), uien en groene erwten.

9. De rundveehouderij is van geringe betekenis. Ongeveer 6,5% van de cultuurgrond is grasland, het aantal rundveehouderijbedrijven is 20, waaronder drie met minstens 40 melkkoeien.
10. De veredeling is eveneens van geringe betekenis, maar hierin is wel groei, zowel in aantal bedrijven waarop de veredeling belangrijk is als in de totale veredelingsproductie. In 1972 waren er 20 veredelingsbedrijven.
11. De (intensieve) tuinbouw besloeg in beide jaren 8,5% van de cultuurgrond, maar haar aandeel in de totale produktie steeg tot 36% in 1972. De tuinbouw wordt onderscheiden in eenjarige vollegrondsteelten (groenten, bloembollen, tuinbouwzaden), meerjarige teelten (fruitteelt) en warenhuiscultuur (witloftrekkerij en glastuinbouw). Er is een verschuiving van de groenteteelt en de teelt van tuinbouwzaden naar de grotere bedrijven. De uitbreiding van de bollenteelt (een verdubbeling van het areaal) had wel voornamelijk plaats op de in oppervlakte kleine bedrijven, maar ook op enkele grote. Deze uitbreiding heeft ertoe geleid dat nu ongeveer 20% van het nationale areaal gladiolen op Goeree-Overflakkee voorkomt. Verdere uitbreiding wordt geremd door de hoge eisen die deze teelt aan de grond stelt.
Het areaal fruitteelt bleef gelijk (240 ha) en bestaat praktisch geheel uit moderne aanplant in grote kavels. De glastuinbouw is van weinig betekenis, er zijn maar enkele bedrijven met een omvangrijke produktie onder glas. De witloftrekkerij breidde zich verder uit.
12. De produktiviteit steeg van gemiddeld 72 tot 112 sbe per man of wel met 8,5% per jaar. Bij deze gunstige ontwikkeling in vergelijking met de landelijke (5 à 6% per jaar), was in het algemeen niet het verloop van de produktie maar van de arbeidsbezetting doorslaggevend. De geringste stijging in produktiviteit deed zich voor op de in oppervlakte middelgrote bedrijven. Op deze bedrijven is de arbeidskern meestal niet in te krimpen, terwijl de produktieomvang weinig toeneemt. Op de in oppervlakte kleine bedrijven was het vooral de produktiestijging (intensivering), op de in oppervlakte grote bedrijven de inkrimping van de arbeidskern waardoor de produktiviteit per man steeg.
Uit een benadering van de arbeidsproduktiviteit in 1973 in overwegend akkerbouwgebieden, blijkt dat deze op Flakkee op ongeveer gelijk niveau ligt als in de Noordwesthoek van Brabant en iets lager dan gemiddeld op de Groningse zeekleigronden. Flakkee steekt echter ver uit boven de Hoekse Waard en Zeeland.

1) Deze teelt, die voorheen vrij intensief was, is nu volledig gemechaniseerd.

13. Door het effect van veranderingen in de opbrengstprijzen (met name van de gewassen die niet onder de prijsregeling van de overheid vallen, zoals consumptieaardappelen en uien) en in mindere mate oogstschommelingen, lopen de bedrijfsresultaten van jaar tot jaar sterk uiteen. Flakkee onderscheidt zich van het gehele Zuidwestelijk kleigebied door juist in verhouding veel van deze "vrije" gewassen. De lagere bedrijfsresultaten over het boekjaar 1971/'72 waren bijvoorbeeld in belangrijke mate het gevolg van de lage prijzen voor aardappelen en uien en de zeer gunstige resultaten over 1972/'73 werden sterk beïnvloed door de hoge prijzen voor zowel aardappelen als uien. Daardoor is op Flakkee het gemiddelde arbeidsinkomen per ondernemer over de laatste drie boekjaren op zijn minst gelijk aan het gemiddelde voor het Zuidwestelijk kleigebied. De productie per hectare is er door lagere percentages granen, peulvruchten en suikerbieten en hogere percentages aardappelen en grove tuinbouwgewassen hoger. Door een hogere arbeidsbezetting is de gemiddelde arbeidsproductiviteit echter praktisch gelijk. Uit berekeningen van het LEI blijkt dat - onder genormaliseerde omstandigheden - in 1973/'74 de kosten stijging per eenheid produkt in het Zuidwestelijk kleigebied lager is dan in de andere kleigebieden door een iets grotere productiviteitsgroei en ongeveer een zelfde kostentoename door prijsstijgingen.
14. Op in oppervlakte kleine bedrijven kan door de teelt van diverse tuinbouwgewassen een productiviteit worden bereikt die overeenkomt met die op de grotere akkerbouwbedrijven. Op Flakkee zijn het voornamelijk de teelt van uien, witlofwortelen en gladiolen die hier toe dienen. Opmerkelijk is dat de spruitenteelt, in tegenstelling tot de Hoekse Waard en Voorne-Putten, hier niet behoort. Een algemeen optimaal teeltplan op basis van hoofdzakelijk akkerbouwakvruchten en tuinbouwgewassen is niet te geven. De keuze- en ontwikkelingsmogelijkheden worden sterk door de individuele bedrijfsomstandigheden bepaald. Uitbreiding van het teeltplan in die richting betekent grotere afhankelijkheid van de marktontwikkeling. Enerzijds zijn mechanisatiemogelijkheden aanleiding tot het verschijnen van tuinbouwteelten op kleine akkerbouwbedrijven, anderzijds belanden door een voortgaande ontwikkeling van de mechanisatie deze teelten ook op grote akkerbouwbedrijven. Hierdoor ontstaat een sterke druk op de prijzen. De tijdsduur dat kleine akkerbouwbedrijven met een bepaald tuinbouwgewas een gunstige concurrentiepositie kunnen innemen, is daardoor onzeker. Gezien het voorgaande ziet het er voor de zuivere vollegroondsgroentebedrijven niet hoopvol uit. Uitbreidingsmogelijkheden voor deze bedrijfstak zijn er nauwelijks. Een en ander zal de verdere teruggang van het aantal vollegroondsgroentetelers in de hand werken.
15. De prognose van het aantal hoofdberoepsbedrijven over tien jaar komt uit op een vermindering met gemiddeld 4,5% per jaar, de benadering via de blijvers-/wijkersindeling op 4,8% per jaar. Het ver-

minderingspercentage over 1972-1982 wordt op 4,5 per jaar gesteld, wat een iets trager tempo betekent dan in het jongste verleden. Het aantal bedrijven in 1982 zal daarmee uitkomen op 350.

16. Het bedrijfstype akkerbouwbedrijf overweegt sterk. Daarnaast komen grote groepen bedrijven met akker- en tuinbouw, bollen- en groentenbedrijven en in iets geringer aantal witloftrekbedrijven voor. De overige bedrijfstypen zijn splintergroepen. Wat de aantalsontwikkeling naar bedrijfstype betreft zijn in de grootste groepen geen forse verschuivingen opgetreden, wel in de splintergroepen. Extrapolatie van deze verschuivingen voor 1982 is niet reëel. Een beeld van het te verwachten verloop is af te leiden uit de verhouding tussen de typen "blijvende" bedrijven in 1972. De belangrijkste groep, namelijk akkerbouwbedrijven, zal waarschijnlijk relatief toenemen en de daaropvolgende, van bollen- en groentenbedrijven, afnemen.
17. De in 1982 nog beschikbare oppervlakte cultuurgrond wordt op 13700 ha geraamd, waarvan 11700 ha behorende bij hoofdberoepsbedrijven. De gemiddelde oppervlakte van deze bedrijven neemt daarbij toe van 22 ha in 1972 tot 33 ha in 1982 en voor de groep akkerbouwbedrijven van 33 ha tot 60 ha.
18. De productieomvang van alle hoofdberoepsbedrijven kan toenemen van 107 000 sbe in 1972 tot 120 000 sbe in 1982, een stijging derhalve met ruim 1% per jaar tegen een gemiddelde stijging met bijna 2% over 1967-1972. De gemiddelde bedrijfsomvang neemt daarbij met 6% per jaar toe terwijl dit in de afgelopen jaren 7% was.
19. Te verwachten is een vertraagde vermindering van het aantal arbeidskrachten per bedrijf. Het totale aantal arbeidskrachten in 1982 is geraamd op 525. Het aantal sbe per man neemt dan toe tot 240, een stijging met 7,5% per jaar. Ten opzichte van de periode 1967-1972 (8,5%) komt dit lager uit maar toch nog aanzienlijk hoger dan het te verwachten landelijk gemiddelde.
20. Over het mogelijke verloop van het aantal nevenberoepsbedrijven en de productie op dergelijke bedrijven wordt geen uitspraak gedaan. De conclusies van een recent onderzoek 1) naar het beoefenen van landbouw als nevenberoep zullen waarschijnlijk slechts ten dele van toepassing zijn op de situatie op Flakkee. Terwijl Weerdenburg stelt dat er een vorm van part-time boeren zal ontstaan die meer hobbyistisch van aard is, weinig arbeidsintensief, minder op productie en meer op recreatie gericht, is voor Flakkee aan te nemen dat - althans voorlopig - de nevenberoepsbedrijven zich wel op productie en met name op arbeidsintensieve productie blijven richten.

1) Onder anderen door ir. L.J.M. Weerdenburg in zijn proefschrift; maart 1972.

21. Voor 1972 gold als "vergelijkbaar" inkomen (afgeleid uit inkomens buiten de landbouw) een bedrag van 20 000 gulden per man. Ten aanzien van dit criterium (het 70%-criterium 1) voldeed 54% van de cultuurgrond. Voor 1982 zal het "vergelijkbaar" inkomen ongeveer 27 000 gulden zijn. Bedrijven met een dergelijk inkomen zullen dan naar berekening 72% van de dan aanwezige cultuurgrond beslaan. Wanneer daarbij buiten beschouwing worden gelaten de bedrijven die niet in aanmerking komen voor rentesubsidie (wegens een reeds hoger arbeidsinkomen per man) dan blijkt 43% te voldoen aan het 40%-criterium (in aanmerking komend voor rentesubsidie mits een ontwikkelingsplan is goedgekeurd). Daar hierbij echter nog geen rekening is gehouden met een verdere stijging van het arbeidsinkomen per sbe als gevolg van een ruilverkaveling, lijdt het geen twijfel of het gebied zal nog verder boven deze norm uitkomen en aan beide criteria kunnen voldoen.

1) Voor verklaring zie bijlage 1.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1

TOELICHTING

I Beroepsgroepen

- A : het bedrijfshoofd besteedt zijn arbeidstijd geheel aan het eigen bedrijf;
- B : meer dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed, tevens heeft het bedrijfshoofd een nevenberoep;
hoofdberoepsbedrijven: A- en B-bedrijven, in tegenstelling tot de nevenberoeps-bedrijven (C- en D-beroepsgroepen);
- C : minder dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed;
- D : rustende agrariërs of rustende niet-agrariërs met grondgebruik.

II Standaardbedrijfseenheden (sbe)

Verhoudingsgetallen, die een beoordeling mogelijk maken van de produktie-omvang van het gehele bedrijf en van de afzonderlijke produktietakken. Deze verhoudingsgetallen zijn gebaseerd op de hoogte van de factorkosten 1) per hectare of per dier bij een moderne doelmatige bedrijfsvoering en het prijspeil in 1968.

III Bedrijfstypen

De indeling in bedrijfstypen is gemaakt naar de omvangsverhoudingen (aantallen sbe) tussen de produktietakken op een bedrijf. Deze verhouding wijkt bij teelten aanzienlijk af van de verhouding tussen arealen geteelde gewassen. Zo hebben granen een norm van 3, consumptieaardappelen van 7,5, suikerbieten 6,5, zaauijen 14, poot- en plantuien 22, witlofwortelen 11, (hard)fruitteelt 18, tulpen 60 en gladiolen 35 sbe per hectare. Onderscheiden zijn:

1. Akkerbouwbedrijven
Onder akkerbouw is ook begrepen de akkerbouwmatige tuinbouw (voornamelijk zaauijen en witlofwortelen). Op deze bedrijven is naast akkerbouw geen andere produktietak met $\geq 20\%$ van het totaalaantal sbe aanwezig.
2. Gemengde landbouwbedrijven
Landbouwbedrijven met 20 tot 40% vee; de voornaamste produktietak is eveneens de akkerbouw.
3. Rundveehouderijbedrijven (en bedrijven met rundveehouderij als belangrijke produktietak). De rundveehouderij (en andere grondgebonden veehouderij) maakt $\geq 40\%$ van het totaalaantal sbe uit.
4. Veredelingsbedrijven (en bedrijven met veredeling als belangrijke produktietak). De dierlijke veredelingsproduktie maakt $\geq 40\%$ van het totaalaantal sbe uit.
5. Bedrijven met fruitteelt.
Fruitteelt $\geq 40\%$, $< 40\%$ witloftrek c.a.
6. Bedrijven met akker- en tuinbouw
Landbouw 40-60% en tuinbouw 20-60% (in de tuinbouw is geen produktietak met $\geq 40\%$).
7. Bollen- en groentenbedrijven.
Bollen- en/of groententeelt $\geq 40\%$, $< 40\%$ fruitteelt, $< 40\%$ witlofatrek c.a.
De groententeelt betreft dus alleen de intensieve teelten.
8. Witloftrekbedrijven c.a. (en bedrijven met witloftrek c.a. als belangrijke produktietak). Binnencultures $\geq 40\%$. Tot deze groep behoren ook een aantal bedrijven met tuinbouw onder glas.

De benamingen zouden misverstand kunnen geven. De aangelegde criteria zijn ruim, waardoor een grote spreiding in verhoudingen mogelijk is. Behalve bij de akkerbouwbedrijven komt de mate van specialisatie er niet in uit.

- 1) Kosten (beloningsaanspraken) van de produktiefactoren arbeid, grond (nettopacht) en kapitaal (rente).

IV Richtlijn van de Raad van de Europese Gemeenschappen van 17 april 1972 betreffende de modernisering van landbouwbedrijven

Genoemd besluit gaat uit van het bevordering van ruilverkavelingen, waarvan verwacht mag worden dat wordt voldaan aan de voorwaarde dat na voltooiing van de ruilverkaveling de cultuurgrond:

hetzij voor ten minste 40% wordt geëxploiteerd door bedrijven met een goedgekeurd ontwikkelingsplan;

hetzij voor ten minste 70% wordt geëxploiteerd door bedrijven, die beantwoorden aan het moderniseringsdoel.

Onder goedgekeurde ontwikkelingsplannen wordt verstaan:

- plannen, zoals bedoeld in artikel 7 van het Ontwerp-Bestuursbesluit inzake de vaststelling van een bijdrageregeling voor landbouwbedrijven met ontwikkelingsmogelijkheden van de Stichting Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de Landbouw; de uitvoering van een dergelijk plan dient te leiden tot het bereiken van het in artikel 8 van genoemd bestuursbesluit omschreven moderniseringsdoel;
- de ter uitvoering van het rapport ex artikel 34 van de Ruilverkavelingswet voor bedrijfshoofden opgestelde individuele plannen, welke leiden tot het bereiken van het eerdergenoemde "moderniseringsdoel".

Onder het "moderniseringsdoel" wordt verstaan het bereiken c.q. het behouden van een arbeidsinkomen per volwaardige arbeidskracht dat tenminste gelijk is aan het zogenaamde "vergelijkbare inkomen" bij een arbeidsduur van niet meer dan 2210 uur per jaar. Het "vergelijkbaar inkomen" is afgeleid uit inkomens buiten de landbouw en voor de periode 1 juli 1972 / 1 juli 1973 vastgesteld op ca. 20 000 gulden. Voor de vaststelling van het "vergelijkbare inkomen" aan het einde van de looptijd van het ontwikkelingsplan wordt uitgegaan van de stijging van het reële inkomen buiten de landbouw sinds 1964. Deze stijging bedraagt gemiddeld 3,6% per jaar.

Als potentiële ontwikkelingsbedrijven kunnen worden aangemerkt:

- alle bedrijven, die een arbeidsinkomen per man hebben, dat lager is dan het vergelijkbaar inkomen buiten de landbouw;
- alle bedrijven met een arbeidsinkomen per man, dat weliswaar voldoende hoog is maar dat bij achterwege blijven van maatregelen onder het vergelijkbaar inkomen dreigt te geraken.

V Aanpassing en bewerking metelling-gegevens

Naast de gebruikelijke bewerking van de gegevens door de z.g. beroepsindeling speelden daarbij de volgende aspecten een rol.

1. Aantallen bedrijven. De registratie van het aantal bedrijven (en daardoor ook van de cultuurgrond) is niet geheel volledig. Zo worden nieuwe bedrijfsvestigingen (met name in de veredeling) niet direct bekend en is de registratie van bedrijven kleiner dan 10 sbe niet meer volledig waardoor groei boven deze norm uit niet altijd onderkend wordt. Aanpassing was hier niet mogelijk.
2. De bedrijfsoppervlakte. Als oppervlakte cultuurgrond behorende bij een geregistreerde wordt bij de metellingen gerekend het totaal aan gewassen eventueel vermeerderd met braakland en verminderd met aftrek voor onderteelt. Deze oppervlakte wordt veelal bedrijfsoppervlakte genoemd. Op verzoek van de Cultuurtechnische Dienst is echter de oppervlakte zaaiklaar gehuurd land niet als oppervlakte van het bedrijf van de huurder beschouwd, maar van de verhuurder. Daar, gezien de norm voor registratie, niet alle zaaiklaar huurders en verhuurders geregistreerd zijn, is deze verrekening niet geheel sluitend.
3. Totale bedrijfsomvang. Als consequentie van het onder punt 2 genoemde is aan bedrijven met zaaiklaar verhuurd land een produktie van 3 sbe per verhuurde hectare toegerekend en de produktie op bedrijven met zaaiklaar gehuurd land met 3 sbe per gehuurde hectare verminderd.
4. Bedrijfsomvang witloftrekkerij. De omvang hiervan is globaal met behulp van de arbeidsbezetting geraamd.

BIJLAGE 2

Hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype en ingedeeld naar drie deelgebieden

	Aantal hoofdberoepsbedrijven							
	Dirksland		Middengebied		Ooigrensplaat		blok	
	1967	1972	1967	1972	1967	1972	1967	1972
Akkerbouwbedrijven	111	82	98	70	85	62	294	214
Gemengde landbouwbedrijven	5	8	8	6	9	13	22	27
Rundveehouderijbedrijven	7	5	11	10	5	5	23	20
Veredelingsbedrijven	2	7	3	7	2	6	7	20
Bedrijven met fruitteelt	4	3	3	4	7	2	14	9
Bedrijven met akker- en tuinbouw	55	36	30	21	34	24	119	81
Bollen- en groentenbedrijven	81	51	52	37	48	37	181	125
Witloftekbedrijven c.a.	33	35	15	11	14	17	62	63
Totaal	298	227	220	166	204	166	722	559

De bedrijfsoppervlaktestructuur

	Aantal hoofdberoepsbedrijven														Aantal neven-beroepsbedrijven					
	akker- bouw- bedrijven		gemengde landbouw- bedrijven		rundvee- houderij- bedrijven		verede- lings- bedrijven		bedrijven met fruitteelt		bedrijven met akker- en tuinbouw		bollen- en groenten- bedrijven		witloftrek- bedrijven c.a.		totaal			
	1967	1972	1967	1972	1967	1972	1967	1972	1967	1972	1967	1972	1967	1972	1967	1972	1967	1972		
< 5 ha	22	5	2	3	8	2	5	9	2	1	19	9	90	51	56	49	204	129	700	418
5-10 ha	50	29	8	7	3	3	2	6	2	2	40	13	50	39	5	10	160	109	59	71
10-20 ha	79	38	9	13	5	5	-	3	4	1	31	21	26	16	1	4	155	101	16	31
20-30 ha	46	32	2	2	4	4	-	2	-	1	6	12	9	10	-	-	67	63	6	7
30-40 ha	50	49	-	1	1	3	-	-	1	1	7	10	3	5	-	-	62	69	3	2
40-50 ha	23	27	1	-	-	1	-	-	1	-	8	5	1	1	-	-	34	34	-	1
50-70 ha	16	16	-	1	2	2	-	-	2	2	4	6	1	2	-	-	25	29	-	1
≥70 ha	8	18	-	-	-	-	-	-	2	1	4	5	1	1	-	-	15	25	1	-
Totaal	294	214	22	27	23	20	7	20	14	9	119	81	181	135	62	63	722	559	785	531
Ha totaal	7241	7108	276	397	356	471	20	139	399	275	2183	2320	1466	1271	171	232	12113	12212	1987	1943
Ha gem.	24,6	33,2	12,5	14,7	15,5	23,6	2,9	7,0	28,5	30,6	18,3	28,6	8,1	10,2	2,8	3,7	16,8	21,8	2,4	3,7

BIJLAGE 4

Bedrijfsoppervlakten en betaalde oppervlakten

	Aantal bedrijven met grond		Bedrijfsoppervlakte in ha 1)		Ha zaaiaklaar verhuurd 2)		Ha zaaiaklaar gehuurd 2)		Betaalde oppervlakte in ha 3)	
	1967	1972	1967	1972	1967	1972	1967	1972	1967	1972
Hoofberoepsbedrijven:										
< 5 ha	201	118	612	308	3	9	41	349	650	648
5 - 10 ha	160	109	1139	775	4	42	17	98	1152	826
10 - 20 ha	155	101	2178	1398	13	91	24	81	2189	1388
20 - 30 ha	67	63	1674	1563	37	144	6	44	1643	1463
30 - 40 ha	62	69	2141	2404	42	176	0	20	2099	2248
40 - 70 ha	59	63	2964	3219	109	235	2	63	2857	3047
≥ 70 ha	15	25	1405	2545	42	100	0	9	1363	2454
Totaal	719	548	12113	12212	249	797	91	658	11955	12073
Akkerbouwbedrijven	294	214	7241	7108	191	537	4	73	7054	6644
Gemengde landbouwbedrijven	22	27	276	397	2	21	0	19	274	395
Rundveehouderijbedrijven	23	20	356	471	1	21	0	2	355	452
Verdelingsbedrijven	6	18	20	139	1	46	0	0	19	93
Bedrijven met fruitteelt	14	9	399	275	7	39	2	5	394	241
Bedr. met akker- en tuinbouw	119	81	2183	2320	36	75	4	167	2151	2412
Bollen- en groentenbedrijven	179	121	1466	1271	12	38	57	310	1511	1543
Witloftrubbedrijven c.a.	62	58	171	232	0	19	25	82	196	295
Dirkeland	298	223	4684	5079	40	205	8	162	4652	5036
Middengebied	217	164	4005	3830	132	345	29	275	3902	3760
Ooigensplaat	204	161	3424	3303	76	247	54	221	3402	3277
Nevenberoepsbedrijven	744	475	1886	1943	21	309	134	111	1999	1745
Alle bedrijven	1463	1023	13999	14155	270	1106	225	769	13954	13818

1) Aangehouden in deze verkenning, zie bijlage 1 punt V.

2) Volgens aantekening van de DBH.

3) Berekend uit het voorafgaande.

Verkevelingssituatie in 1972

BIJLAGE 5

Hoofberoepsbedrijven LEI-indeling	Aantal bedrij- ven	Percentage bedrijven naar aantal kavels 1)										Gemiddeld aantal kavels per 1) per 100 bedrijfs- bedrijf kavels 2)	Gem. kavel- grootte in ha	Totale gewogen gem. schijnbare afstand 3) (meters over verhar- de weg)	
		7/9 10/14 ≥15													
		1	2	3/4	5/6	7/9	10/14	≥15							
< 2 ha	49	35	36	26	3	-	-	-	-	-	-	2,13	102	0,80	1929
2 - 5 ha	80	5	24	46	22	3	-	-	-	-	-	3,51	101	1,05	2796
5 - 10 ha	109	2	13	33	38	11	3	-	-	-	-	4,68	106	1,57	3432
10 - 20 ha	101	3	12	14	35	25	11	-	-	-	-	5,82	106	2,38	2858
20 - 30 ha	63	2	6	26	27	23	16	-	-	-	-	6,18	114	4,00	2559
30 - 50 ha	103	4	8	26	23	23	12	4	-	-	-	6,33	122	5,88	2041
≥ 50 ha	54	2	4	9	18	28	22	17	-	-	-	9,96	135	7,35	2776
Totaal	559	5	13	27	27	17	9	2	2	2	2	5,61	114	3,98	2557
Akkerbouwbedrijven	214	1	9	20	32	22	12	4	4	4	4	6,63	120	4,95	2387
Gemengte landbouwbedrijven	27	4	15	22	29	22	4	-	-	-	-	5,37	107	2,88	2235
Rundveehouderijbedrijven	20	5	5	42	21	27	-	-	-	-	-	4,79	115	3,60	2441
Veredelingsbedrijven	20	12	23	29	18	12	6	-	-	-	-	4,24	106	1,66	2629
Bedrijven met fruitteelt	9	25	25	25	13	12	-	-	-	-	-	3,13	119	9,22	2121
Bedr. met akker- en tuinbouw	81	6	12	18	29	23	10	2	-	-	-	6,08	115	4,78	2862
Bollen- en groentenbedrijven	125	2	14	41	23	9	10	1	-	-	-	4,95	108	2,17	3152
Witlofbedrijven c.a.	63	17	25	33	19	4	2	-	-	-	-	3,44	101	1,20	2608

- 1) Een aaneengesloten stuk grond van één gebruiker, omgeven door grond van andere gebruikers; in dit aaneengesloten stuk grond mogen geen grenzen voorkomen als wegen, waterlopen en spoorbanen.
- 2) Een aaneengesloten stuk grond van één gebruiker, omgeven door grond van andere gebruikers; in dit aaneengesloten stuk grond mogen wel ter plaatse overschrijfbare grenzen voorkomen, zoals wegen, waterlopen, spoorbanen. Indien bedoelde grenzen onover-schrijfbaar zijn is er sprake van meerdere bedrijfskavels.
- 3) Naar oppervlakte gewogen gemiddelde afstand nadat deze is omgerekend in afstand (meters) over de verharde weg; in dit kengetal is de wegwaliteit verwerkt in een wegingsfactor, aangevende de verhouding tussen de transportkosten van niet-verharde rijroutes en die van een verharde weg. Bovendien is voor een afstand over een onverharde weg en over land (inclusief een halve kaveldiepte) een wegingsfactor voor het bodemtype vastgesteld. Daarnaast is rekening gehouden met eventuele obstakels (op- en afritten) die op de route voorkomen.

Bron: Cultuurtechnische Inventarisatie van het I.C.W.

Mutaties in de bedrijfsoppervlakten en bedrijfsoppervlaktestructuur

Situatie in het begin van de periode	Bedrijven in beide jaren hoofdberoepsbedrijf												Aantal hoofdbe-	
	to- taal		verkleind met		(ongeveer)		vergroot met		≥ 10		hectares aan		verdw- nen	bije- komen
	≥ 10	5-10	3-5	1-3	1-3	3-5	5-10	≥ 10	verklei- ningen	vergro- tingen				
< 10 ha	228	-	1	5	39	120	39	11	11	2	114	271	136	17
10 - 20 ha	120	3	3	2	14	41	20	10	18	9	100	336	35	3
20 - 30 ha	57	-	2	1	4	15	7	6	17	5	28	234	10	1
30 - 40 ha	59	2	2	3	2	15	11	8	8	8	76	283	3	-
40 - 50 ha	33	-	1	1	3	10	5	2	3	8	19	274	1	-
50 - 70 ha	25	1	1	-	1	8	2	2	3	7	34	285	-	-
≥ 70 ha	15	1	2	-	-	3	-	-	4	5	51	175	-	1
Totaal	537	7	12	12	63	212	84	39	64	44	422	1858	185	22
Akkerbouwbedrijven	218	3	6	6	18	57	38	22	39	29	176	1133		
Gemengde landbouwbedrijven	16	-	2	1	1	6	2	2	2	-	23	24		
Rundveehouderijbedrijven	21	-	-	-	-	9	3	3	4	2	-	102		
Veredelingsbedrijven	6	-	-	-	2	3	-	-	1	-	6	6		
Bedrijven met fruitteelt	13	-	-	-	2	4	3	-	3	1	2	76		
Bedr. met akker- en tuinbouw	88	1	2	1	10	34	20	4	6	10	59	333		
Bollen- en groentenbedrijven	123	3	2	3	20	67	13	5	8	2	134	150		
Witlofbedrijven e.a.	52	-	-	1	10	32	5	3	1	-	22	35		

BIJLAGE 7

Belangrijke oogstwerktuigen en geoogste oppervlakten in 1965 en 1970

	Goeree-Overflakkee			Zeekleigebieden		
	1965	1970	index	1965	1970	index
Aantal maaidorser	102	108	106	3368	3736	111
Percentage eigendom van één boer	36	27		56	54	
Percentage eigendom meerdere boeren	9	9		11	13	
Percentage eigendom loonbedrijf	55	64		33	33	
Ha granen per maaidorser	49	44		53	44	
<hr/>						
Aantal aardappelvoorraadrooiers	81	99	122	1566	1387	89
Percentage eigendom van één boer	67	57		78	77	
Percentage eigendom meerdere boeren	9	7		8	10	
Percentage eigendom loonbedrijf	24	36		14	13	
Aantal aardappelverzamelrooiers	185	192	104	3531	3930	111
Percentage eigendom van één boer	63	57		71	68	
Percentage eigendom meerdere boeren	19	22		18	19	
Percentage eigendom loonbedrijf	18	21		11	13	
Ha aardappelen per voorraad- of verzamelrooier	12	13		11	12	
<hr/>						
Aantal bietenvoorraadrooiers	1	16	.	374	452	121
Aantal bietenverzamelrooiers	55	51	93	2071	2728	132
Aantal bietenvoorraad- en verzamelrooiers	56	67	120	2445	3180	253
Percentage eigendom van één boer	39	30		56	56	
Percentage eigendom meerdere boeren	14	7		20	19	
Percentage eigendom loonbedrijf	47	63		24	25	
Ha bieten per voorraad- of verzamelrooier	45	40		23	22	

Bron: C.B.S.-landbouwtellingen december 1965 en mei 1970.

Werktuigen en machines in 1965 en 1970

	Aantal in eigendom van												Aantal	
	één landbouwer		meerdere landbouwers		coöperatie		loonbedrijf		totaal		voor trekkers 1)		overige	
	Flak-keel2)	Zee-Flak-keel3)	Flak-keel	Zee-Flak-keel	Flak-keel	Zee-Flak-keel	Flak-keel	Zee-Flak-keel	Flak-keel	Zee-Flak-keel	Flak-keel	Zee-Flak-keel	Flak-keel	Zee-Flak-keel
Maaidorser	'65 37	1879 9	373 -	33 56	1083 102	3368 67	950 35	2418						
(combinés)	'70 29	2031 10	463 -	43 69	1199 108	3736 10	391 98	3345						
Graandroog-	'65 19	901 2	15 -	8 -	10 21	934 -	21 934							
installaties	'70 1	894 -	26 -	5 -	16 1	941 -	1 941							
Aardappelvoorraad-	'65 54	1220 7	130 1	8 19	208 81	1566 77	1500 4	66						
rooters	'70 56	1067 7	132 -	3 36	185 99	1387 97	1281 2	106						
Aardappelverzamel-	'65 117	2500 35	626 -	27 33	372 185	3531 184	3520 1	11						
rooters	'70 110	2668 42	761 -	26 40	475 192	3930 186	3598 6	332						
Bietenvoorraad-	'65 1	238 -	64 -	9 -	63 1	374 1	336 -	38						
rooters	'70 4	237 1	65 -	8 11	142 16	452 14	365 2	87						
Bietenverzamel-	'65 21	1130 8	420 -	19 26	502 55	2071 54	2060 1	11						
rooters	'70 16	1554 4	521 -	30 31	623 51	2728 51	2376 -	352						
Veldhakselaars	'65 5	53 -	5 -	14 2	56 7	128 7	124 -	4						
	'70 5	110 2	31 -	17 12	174 19	332 19	303 -	29						
Opraappersen	'65 15	1493 2	262 -	29 26	927 43	2711 42	2688 1	23						
	'70 14	1969 -	372 -	32 42	960 56	3333 55	2958 1	375						

1) Door trekkers getrokken en aangedreven.

2) Landbouwgebied Goeree-Overflakkee.

3) Groep van landbouwgebieden.

Bron: C. B. S.-landbouwtellingen december 1965 en mei 1970.

Hoofd- en nevenberoepsbedrijven in 1972 ingedeeld naar dorpsbehooren en twee deelgebieden

Aantallen	Deelgebied Dirksland en Middelbarnis		Deelgebied N. en O. Tonge en Ooiligensplaat	
	Dirke- dorpsbehooren land (1)	Middel- barnis (2) totaal	Nieuwe dorpsbehooren Tonge (3)	Ooiligens- plaat (5) totaal
Hoofberoepsbedrijven:				
< 5 ha	26	33	26	25
5 - 10 ha	22	23	22	20
10 - 20 ha	20	42	14	20
20 - 30 ha	11	16	10	14
30 - 40 ha	22	6	14	8
40 - 50 ha	5	4	4	12
50 - 70 ha	10	4	6	5
≥ 70 ha	8	4	7	2
Totaal	124	112	103	107
Akkerbouwbedrijven	49	42	35	38
Gemengde landbouwbedrijven	6	2	5	6
Rundveehouderijbedrijven	3	4	6	5
Veredelingsbedrijven	6	2	6	2
Bedrijven met fruitteelt	2	1	1	4
Bedr. met akker- en tuinbouw	16	16	14	18
Bollen- en groentenbedrijven	22	24	34	19
Witloftekbedrijven c.a.	20	21	2	7
< 50 sbe	17	26	14	8
50 - 70 sbe	15	16	8	10
70 - 90 sbe	7	10	7	10
90 - 110 sbe	15	9	8	9
110 - 130 sbe	8	2	6	8
130 - 150 sbe	4	11	4	6
150 - 180 sbe	17	8	6	13
180 - 250 sbe	18	10	13	17
250 - 350 sbe	7	13	24	13
≥ 350 sbe	16	7	13	13
Nevenberoepsbedrijven:				
< 5 ha	101	68	81	71
5 - 10 ha	18	19	11	16
10 - 20 ha	4	12	2	11
≥ 20 ha	-	4	4	2
Totaal	123	103	98	81
		226	126	305

BIJLAGE 10

Bouwplan per bedrijfsoppervlakteklasse, bedrijfstype en deelgebied

	Oppervlakte		Aanwending in procenten										zaaiklaar verhuurd			
	akkerbouw en zaaiklaar verhuurd land		granen		aardappelen		suikerbieten		voederbieten		overige gewassen		1967		1972	
	1967	1972	1967	1972	1967	1972	1967	1972	1967	1972	1967	1972	1967	1972	1967	1972
< 10 ha	1346	1124	32	26	28	19	17	0	0	20	34	1	4			
10 - 20 ha	1884	1208	32	34	29	20	19	18	0	1	19	20	1	7		
20 - 30 ha	1482	1357	35	34	26	21	19	18	0	0	17	17	3	10		
30 - 40 ha	1940	2150	37	32	27	24	17	18	0	0	17	18	2	8		
40 - 50 ha	1383	1452	33	27	28	25	17	19	0	0	18	21	4	8		
50 - 70 ha	1259	1481	35	33	26	23	19	19	0	0	16	17	4	8		
≥ 70 ha	1200	2315	39	37	24	20	16	19	0	0	17	19	4	5		
Totaal	10494	11087	35	33	27	22	18	18	0	0	18	20	2	7		
<hr/>																
Akkerbouw-bedrijven	6883	6867	35	33	26	22	18	18	0	0	18	19	3	8		
Bedrijven met akker- en tuinbouw	1895	2153	34	30	29	23	18	19	0	0	17	25	2	3		
Bollen- en groenten-bedrijven	1040	1023	29	38	29	24	21	18	0	0	20	16	1	4		
Overige bedrijven	676	1044		
<hr/>																
Dirksland	3982	4514	35	37	27	21	18	20	0	0	18	18	2	4		
Middengebied	3554	3583	35	31	27	23	17	16	0	0	17	20	4	10		
Ooitiensplaat	2958	2990	34	28	26	23	19	17	0	0	18	24	3	8		

BIJLAGE 11 Bedrijfsuitkomsten akkerbouwbedrijven

	Zuidwestelijk kleigebied				
	1969/ '70	1970/ '71	1971/ '72	1972/ '73	gem. laat- ste 3 jr.
Aantal bedrijven	56	50	56	47	31
Ha cultuurgrond	42,6	42,0	45,4	44,4	43,9
Ha bouwland	40,1	39,2	43,1	42,5	41,6
Ha grasland	2,4	2,6	2,3	1,9	2,3
% sbe akkerbouw (incl. groenteteelt)	93	93	93	92	93
% sbe rundvee	6	5	4	4	4
% sbe veredeling	0	0	0	1	0
% sbe overige (incl. fruitteelt)	1	2	3	3	3
Aantal v.a.k.	2,2	2,1	2,0	1,9	2,0
Aantal sbe	221	227	245	230	234
Aantal sbe per v.a.k.	102	110	130	128	123
Aantal sbe per ha	5,4	5,7	5,5	5,3	5,5
Netto-overschot (pachtbasis) p. sbe (gld.)	150	11	60	200	90
Arbeidsink, per sbe (gld.)	285	159	206	369	245
In gld. per sbe:					
Arbeidskosten	135	148	146	169	154
Werk door derden	35	33	24	28	28
Rentekosten	29	29	30	30	30
Netto-pacht	32	30	33	36	33
Totaal factorkosten	231	240	233	263	245
Netto-overschot	150	11	60	200	90
Factoropbrengsten	381	251	293	463	335
Kosten in gld. per ha:					
Berekend loon	450	572	572	729	624
Betaald loon	280	274	231	190	232
Werk door derden	417	415	427	459	433
Werktuigkosten	385	412	393	394	400
Totaal bewerkingkosten	1532	1673	1622	1772	1689
Meststoffen	210	213	221	240	224
Betaalde en/of berekende pacht	341	360	362	367	363
Onderhoud gebouwen/drainage	18	17	22	20	20
Zaaizaad en pootgoed	170	226	218	216	220
Overige kosten	317	357	337	375	356
Totaal kosten	2588	2846	2782	2990	2873
Opbrengsten in gld. per ha:					
Marktbare gewassen	3157	2648	2775	3682	3035
Overige opbrengsten	232	264	331	367	321
Totaal opbrengsten	3389	2912	3106	4049	3356
Result. op pachtbasis in gld.:					
Netto-overschot per ha	801	66	324	1059	483
Netto-overschot per bedrijf	36950	4100	18200	50600	24300
Arb.ink. ondernemer per ha	1150	534	760	1610	968
Arb.ink. ondernemer	48200	17750	32850	68800	39800
Arb.ink. gezin per ha	1251	638	896	1788	1107
Arb.ink. per v.a.k.	28400	17300	25700	45500	29500
Perc. akkerbouw granen	39	36	38	35	37
Idem peulvruchten	9	9	9	4	7
Idem handelsgewassen	2	1	2	1	1
Idem landbouwzaden	3	3	4	3	3
Idem aardappelen	16	20	17	21	20
Idem suikerbieten	21	21	21	27	23
Idem voederbieten	0	0	0	-	0
Idem overige gewassen (tuinb.)	10	10	9	9	9

Bron: LEI.

BIJLAGE 11 (vervolg) Bedrijfsuitkomsten akkerbouwbedrijven

	Flakkee			
	1970/ '71	1971/ '72	1972/ '73	gem. laat- ste 3 jr.
Aantal bedrijven	6	9	7	7
Ha cultuurgrond	44,4	44,3	46,8	45,1
Ha bouwland	41,5	42,5	45,4	43,1
Ha grasland	2,9	1,8	1,3	2,0
% sbe akkerbouw (incl. groenteteelt)	90	94	92	92
% sbe rundvee	7	4	3	5
% sbe veredeling	0	0	1	0
% sbe overige (incl. fruitteelt)	3	2	4	3
Aantal v.a.k.	2,7	2,4	2,3	2,5
Aantal sbe	242	283	329	285
Aantal sbe per v.a.k.	90	123	146	120
Aantal sbe per ha	5,5	6,6	7,1	6,4
Netto-overschot (pachtbasis) p. sbe (gld.)	40	32	137	70
Arbeidsink, per sbe (gld.)	206	186	315	236
In gld. per sbe:				
Arbeidskosten	165	154	178	166
Werk door derden	36	22	18	25
Rentekosten	30	28	27	28
Netto-pacht	29	30	28	29
Totaal factorkosten	260	234	250	248
Netto-overschot	40	32	137	70
Factoropbrengsten	300	266	387	318
Kosten in gld. per ha:				
Berekend loon	603	690	887	727
Betaald loon	333	299	296	309
Werk door derden	462	493	468	474
Werktuigkosten	370	420	569	453
Totaal bewerkingskosten	1768	1902	2220	1963
Meststoffen	244	249	240	244
Betaalde en/of berekende pacht	355	376	375	369
Onderhoud gebouwen/drainage	28	26	29	28
Zaaizaad en pootgoed	246	327	446	340
Overige kosten	400	483	477	453
Totaal kosten	3041	3363	3787	3397
Opbrengsten in gld. per ha:				
Marktbaar gewassen	2917	3210	4435	3521
Overige opbrengsten	412	353	438	401
Totaal opbrengsten	3329	3563	4873	3922
Result. op pachtbasis in gld.:				
Netto-overschot per ha	287	200	991	493
Netto-overschot per bedrijf	7576	10510	53305	23797
Arb.ink. ondernemer per ha	649	614	1554	939
Arb.ink. ondernemer	19910	25818	75353	40360
Arb.ink. gezin per ha	889	889	1877	1218
Arb.ink. per v.a.k.	20430	22190	45675	29432
Perc. akkerbouw granen	33	32	31	32
Idem peulvruchten	7	6	3	5
Idem handelsgewassen	1	1	1	1
Idem landbouwzaden	2	3	7	4
Idem aardappelen	22	26	23	24
Idem suikerbieten	13	13	14	13
Idem voederbieten	0	0	0	0
Idem overige gewassen (tuinb.)	22	19	21	21

Bron: LEI.